

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi

Kommersiya təşkilatlarında pul vəsaitləri üzrə əməliyyatların uçuğu və onun təkmilləşdirilməsi

Babayeva Aygün

UNEC SABAH

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti

JUNE 2019

*Buraxılış işimin hazırlamağında və ərsəyə
gəlməsində böyük əməyi olan elmi rəhbərim
Hafiz müəllim Hacıyeva dərin təşəkkürlərlə*

Mündəricat.

Giriş.	4
I fəsil. Kommersiya təşkilatlarında pul vəsaitlərinin uçotunun nəzəri-metodoloji əsasları.	6
1.1. Pul vəsaitlərinin təyinatı və uçotu qarşısında duran vəzifələr.....	6
1.2. Pul vəsaitlərinin mühasibat uçotunun ümumi prinsipləri.....	13
Fəsil II. Kommersiya təşkilatlarında pul vəsaitlərinin uçotunun təşkili metodikası və onun təkmilləşdirilməsi	20
2.1. Kassa əməliyyatlarının sənədləşdirilməsi və uçotu.	20
2.2. Hesablaşma hesabında olan pul vəsaitlərinin uçotu. Ошибка! Закладка не определена.	
2.3. Valyuta hesabında olan pul vəsaitlərinin uçotu xüsusiyyətləri..... Ошибка! Закладка не определена.	
2.4. Yolda olan pul köçürmələrinin uçotu..... Ошибка! Закладка не определена.	
2.5. Pul vəsaitlərinin uçotunun təkmilləşdirilməsi istiqamətləri..... Ошибка! Закладка не определена.	
Fəsil III. Pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabatın formalaşdırılması metodologiyası və onun informativliyinin artırılması.	35
3.1. Əməliyyat fəaliyyətindən yaranan pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında məlumatın təqdim edilməsi..... Ошибка! Закладка не определена.	
3.2. İnvestisiya fəaliyyətindən yaranan pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında məlumatın təqdim edilməsi..... Ошибка! Закладка не определена.	
3.3. Maliyyələşdirmə üzrə fəaliyyətdən yaranan pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında məlumatın təqdim edilməsi..... Ошибка! Закладка не определена.	
3.4. Pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabatın informativliyinin artırılması istiqamətləri..... Ошибка! Закладка не определена.	
Nəticə.	45

Giriş.

Mövzunun aktuallığı. Azərbaycan Respublikasının dünya bazarına girməsi ziddiyyətli və mürəkkəb bir prosesdir. Müəssisələr arasındakı iqtisadi əlaqələrin müəyyənləşdirdiyi müasir şəraitdə tərəfdaşlar arasında etimadın olmaması bir çox hallarda etibarlı məlumat tələbini kəskin şəkildə artırır. Bu məlumatlar mülkiyyət formasından asılı olmayaraq iqtisadi dövrün bütün iştirakçıları üçün böyük maraq doğurur.

Məlumdur ki, mühasibat sistemi tətbiq olunan ətraf mühitin praktiki ehtiyaclarını ödəmək üçün müntəzəm dəyişikliklərə məruz qalır və inkişaf edir. Ancaq iqtisadiyyatın qloballaşması da biznes əlaqələri üçün dünyəvi bir xüsusiyyətdir. Bu, əsasən, böyük biznes əməliyyatları aparan maliyyə məlumatlarının qloballaşmış olması ilə bağlıdır. Bu məlumatları ehtiva edən maliyyə məlumatları da dəyişdirilə və qəbul edilmiş standartlarla dünya səviyyəsində uyğunlaşması zəruridir. Pul vəsaitlərinin ekvivalentləri adətən investisiya və digər məqsədlər üçün deyil, maliyyə öhdəlikləri üçün istifadə olunur.

Hazırda dövlət kredit təşkilatları, o cümlədən kommersiya banklarının maliyyə nəzarətinə böyük diqqət yetirir. Daxili və xarici nəzarətlərin qiymətləndirilməsi istənməyən və tez-tez ağır olduğu bilinir. Hal-hazırkı vaxtda dövlət orqanlarının konsolidə edilmiş dövlət maliyyə nəzarəti konsepsiyasını inkişaf etdirmək üçün səylər göstərilmişdir, maliyyə və iqtisadi səviyyədə bütün səviyyələrdə universal və yüksək effektiv maliyyə nəzarəti sisteminin inkişaf etdirilməsi üçün nəzarət strukturları yaradılmışdır. Daxili banklar və kommersiya bankları, ictimai məsuliyyətlərini yerinə yetirmək üçün zəruri olan bu maliyyə qurumlarında fəaliyyət göstərən böyük maliyyə resurslarına xüsusi diqqət yetirərək milli və inzibati idarəetmənin gücləndirilməsinə böyük diqqət yetirirlər.

Analitiklər və auditorlar üçün daim artan tələbat potensial maliyyə mənbələrinin genişləndirilməsi ilə izah edilə bilər. Qiymətli kağızların alınması və

ya satılması, kreditlərin verilməsi, kommersiya kreditinin uzadılması, kredit müqavilələrinin bağlanması və s. qərarların qəbul edilməsi prosesi maliyyə məlumatlarının etibarlılığına aiddir.

Pul və hesablama qeydləri həmişə alim-iqtisadçıların diqqət mərkəzində olmuşdur. K. Driuri, B.Nikolz, X.Anderson, S.Səbzəliyev, U.Sokolov, A.Seremet, P.Bezrukix, Dj.Leontieva, V. İsayev, H.Namazəliyev, I. Abbasov, Q. Abbasov, S. Müslümov, C.Namazova və s. onlar məşğul olmuşlar.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqatın işində pul vəsaitlərinin və hesablama əməliyyatlarının uçotunun xüsusiyyətləri, onların nəzəri, konseptual və metodoloji əsasları, uçotun təkmilləşdirilməsi və s. müxtəlif kommersiya təşkilatlarının məlumatlarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Hazırda Azərbaycan Respublikasında kommersiya təşkilatlarda pul vəsaitlərinin əməliyyatlarının uçotu və təkmilləşdirilməsi qaydaları üçün kredit əməliyyatlarının iqtisadi təhlili və uçotu ilə bağlı normativ sənədlərdə müəyyən işlər görülmüşdür. Xüsusilə, mövcud hesablar hesablasmaların xüsusiyyətləri və kredit əməliyyatları üçün nəzərdə tutulub. İqtisadi inkişafı ilə bağlı mühasibat uçotu və hesabatlılığında yeni növ əmlak və əməliyyat növləri mövcuddur. Bunlara müxtəlif növ qiymətli kağızlar, digər şirkətlərin nizamnamə kapitalı, veksellər, qeyri-maddi aktivlər və s. daxil oluna bilər. Yeni kapitalın çəkilməsi kreditorlar üçün böyük riskdir. Beləliklə, bütün yeni kreditorlar əvvəlki hallardan daha çox riskə məruz qalırlar. Diplom işində tədqiq olunan bir sıra nəzəri və praktiki problemlər ölkədə dərc olunan iqtisadi ədəbiyyatda və elmi tədqiqatlarda hərtərəfli nəzərdən keçirilməmişdir. Xüsusilə, pul və pul axınlarının mühasibat uçotunun yaxşılaşdırılması yolları, onların beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırma qabiliyyəti nəzəri-metodoloji və praktiki problem olaraq öz həllini gözləməkdədir.

İşin strukturu. Diplom işi girişdən, üç fəsil və hər fəsil üçün alt başlıqlardan, nəticədən və ədəbiyyat siyahısından ibarət olmaqla 49 kompüter səhifəsindən ibarətdir.

I fəsil. Kommersiya təşkilatlarında pul vəsaitlərinin uçotunun nəzəri- metodoloji əsasları.

1.1. Pul vəsaitlərinin təyinatı və uçuğu qarşısında duran vəzifələr.

İstehsal-kommersiya fəaliyyəti zamanı müəssisələr arasında həmişəlik olaraq təsərrüfat əlaqələri yaranır, ayrı-ayrı məhsulların alış-satış əməliyyatları icra edilir. Məhsulun (iş, xidmətin) satışından maliyyə vəsaiti daxil olur. Bunlardan əlavə büdcə, bank, müxtəlif ictimai təşkilatlarla, müəssisədəki işçi heyəti və başqa hüquqi və fiziki şəxslərlə hesablaşma prosesləri aparılır. Müəssisələrin arasında həyata keçirilən bütün əməliyyatlar pulun yardımını və iştirakı ilə icra edilir. Nəticədə pul vəsaiti müəssisə fəaliyyətinin davam etməsi və idarə edilməsində önəmli vasitə rolunu oynayır.

Müəssisə ilə təşkilatlar arasında həyata keçirilən hesablaşmalar iki şəkildə: nağd və nağdsız formalarda həyata keçirilir. Maliyyə vəsaitinin saxlanması və müəssisələrin arasında nağdsız hesablaşmaların həyata keçirilməsi üçün hər bir müəssisənin olduğu ərazidə olan bankda ona hesablaşmanın hesabı və başqa hesabları açılır.

Bank tərəfindən aparılmış proseslər müəssisələrin arasındakı hesablaşmalar sistemində ən mühim forma hesab edilir. Hesablaşmanın həmin forması ilə müəssisələr arasında imzalanmış müqavilələrə əsasən aparılmış alqı-satqı əməliyyatları, bütün təsərrüfat əməliyyatları ilə bağlı olan hesablaşmalar icra edilir.

Azərbaycanda mövcud olan qaydalara əsasən mülkiyyət forması ilə əlaqəli olmayaraq dövlət, kooperativ və səhmdar, kollektiv və birgə, ictimai, xüsusi mülkiyyətli formalı və başqa müəssisələr, təşkilatlar ilə idarələr öz pul vəsaitlərini banklarda saxlamalıdırlar.

Təşkilatlar cari hesablaşmaları həyata keçirmək və işçi heyətinə əmək haqqının verilməsi üçün nağd pul vəsaitini özünə məxsus kassaya gətirirlər. Müəssisələrin kassalarında nağd pulu təsdiq olunmuş limit həddində saxlayırlar. [7 s 12]

Təşkilatlarda hesablaşma əməliyyatlarının səmərəli və məqsədəuyğun təşkil edilməsi pul vəsaitləri üzrə proseslərin, hesablaşma və kredit əməliyyatlarının

həyata keçirilməsi səviyyəsindən çox asılıdır. Pul vəsaiti, hesablaşma ilə kredit əməliyyatlarının mühasibat uçotunda adətən əsasən aşağıda göstərilən vəzifələr durur:

- qeyri-nağd, nağd hesablaşmaların zamanında sənədləşdirilməsi və doğru aparılması;
- mühasibat uçotu yazılışları üzrə nağd pul vəsaiti ilə hesablaşmaların tam və operativ göstərilməsi;
- pul vəsaitinin hal-hazırda qüvvədə olan qanunçuluğa müvafiq olaraq müəyyən edilmiş limit, smeta və fondlar üzrə istifadə edilməsini təmin etmək;
- müəyyən edilmiş zamanlarda maliyyə vəsaitinin, hesablaşmaların durumunun inventarlaşdırılmasını aparmaq, müddəti bitmiş debitor və kreditor borclarının yaranmasının qarşısını almaq;
- müəssisənin kassasında, bankdakı hesablaşma hesabı və digər hesablar-dakı pul vəsaitinin qalığı, saxlanmasına nəzarətin təmin edilməsi;
- hesablaşma–ödəmə qaydalarının gözlənilməsi, əldə edilmiş material qiymətliləri ilə xidmətlər üzrə pul vəsaitinin zamanında ödənilməsinə nəzarət yetirmək.

Bütün müəssisələrdə pul vəsaitlərinin hərəkəti və pul axınlarının təmin edilməsi üçün kassa yaradılır. Azərbaycan Respublikasında nağd pul əməliyyatları Azərbaycan Respublikasının Milli Bankı tərəfindən 6 aprel 1993-cü il tarixdə " Xalq təsərrüfatında kassa əməliyyatları aparılması qaydaları təlimatı" ilə tənzimlənir. Nağd pul vəsaitləri və hedcinqlər üzrə pul vəsaitlərinin hərəkəti məhdudiyyətləri həmin müəssisələrin rəhbərliyi ilə razılaşdırılarkən bank rəhbərləri tərəfindən razılaşdırılır. Bu məhdudiyyətlər zəruri hallarda dəyişdirilə və yenidən baxıla bilər. Müəssisələr və təşkilatlar üçün kassirlərin limitinin məbləği aylıq əmək haqqının 5 faizindən çox olmamalıdır. Nağd pul vəsaiti təyin edilmədikdə və nağd həddi təmin edilmədikdə, bank müəssisəyə cərimə tətbiq edə bilər. [3 s 127]

Maliyyə nəzarətinin məzmunu bütün təsərrüfat subyektlərinin və idarəetmənin, dövlətin və vətəndaşların maliyyə mənafeələrinin qorunması üçün Azərbaycan Respublikasının maliyyə sistemini gücləndirmək, müəssisələrin

maliyyə qanunvericiliyinə, keyfiyyətinə və səmərəliliyinə uyğunluğunu yoxlamaqdır. Qeyd etmək lazımdır ki, maliyyə nəzarətinin mahiyyəti onların vəzifələrində əks olunur.

Maliyyə nəzarətinin əsas vəzifələrin aşağıdakılardır: Başqa sözlə, maliyyə nəzarəti aşağıdakı vəzifələrini yerinə yetirir:

- ictimai fondların formalaşdırılmasının zamanında və tamlığının yoxlanılması;
- maliyyə resurslarının idarə edilməsi;
- ictimai fondların təhlükəsizliyini, hədəf istifadəsini və effektivliyini yoxlamaq;
- dövlət büdcəsinə maliyyə öhdəlikləri zamanında və tam şəkildə həyata keçirilməsini təmin etmək;
- Vergi qanunvericiliyində müxtəlif təşkilati və hüquqi formalara aid olanlar daxil olmaqla mövcud maliyyə qanunvericiliyinə riayət olunmasını təmin etmək;
- pul dövriyyəsi sahəsində dövlət fondlarının köçürülməsinə nəzarət;
- dövlətin beynəlxalq maliyyəsi öhdəliklərinin yerinə yetirilməsinin yoxlanılması;
- Müəssisələr, təşkilatlar və büdcə təşkilatlarında maddi dəyərlərdən və maliyyə resurslarından səmərəli istifadənin təmin edilməsi, habelə mühasibat uçotu və hesabatlarını düzgün idarə edilməsi və s.). [4 s 96]

Təşkilatın idarəetmə və maliyyə fəaliyyəti üzrə informasiya təminatının yaradılması ümumilikdə uçot və hesabat sisteminin əsas predmetidir. Deyilənlərə əsasən nəticə çıxarmaq olar ki, məlumatlar adətən idarəetmə qərarları və informasiya isə - maliyyə qərarlarının qəbul olunması üçün istifadə edilir. Deməli, məlumatları və informasiyanı formalaşdıran uçot və hesabat sisteminin də iki yerə bölünməsi labüddür:

- 1) idarəetmə uçotu ilə hesabatı;
- 2) maliyyə uçotu ilə hesabatı.

Hər iki yarım sistem hər hansı bir müəssisənin informasiya sistemində əsas element olaraq çıxış edir. Ona görə ki, həmin sistem ümumilikdə və onun

yarımbölmələri təşkilatın fəaliyyətinə dair hamhər kəs tərəfindən əldə oluna və istifadə oluna biləcək, kəmiyyət baxımdan ölçülə və dəyərləndirilə biləcək göstəricilər vermək imkanına sahibdir.

İnfiki dövrün başlıca xüsusiyyətlərindən biri budur ki, indiki dövrdə insanlar ictimai fəaliyyətə lap çox cəlb edilmişlər, bir sözlə, onlar özləri ilə ailələrinin rifahını təmin etmək məqsədilə ictimai istehsal üzrə çalışırlar, yəni onların əməyi get-gedə lap çox ictimai xarakter daşımaqdadır. Bu da təşkilatlarda çalışmış işçilərin iqtisadi-sosial mənafeələrinin təmin olunması üzərində nəzarət aparmağı ön plana çəkir. Digər yəndən ölkə tərəfindən cəmiyyətin iqtisadi-sosial məsələlərini həll etməsi məqsədilə müəssisələrdən tutulmuş vergilərin zamanında və doğru hesablanaraq dövlət büdcəsi ilə yerli büdcələrə köçürülməsində nəzarətin həyata keçirilməsi önəmi yaranır. Bütün həmin funksiyaların ölkə fiskal orqanları tərəfindən aparılması da müvafiq hesabat informasiyasına əsasən baş verir. Ümumilikdə vergiqoymanın aparılması üçün lazımi qədər mürəkkəb olan uçot və hesabat sistemi formalaşdırılmaqdadır ki, onun da əsas funksiyası sözügedən orqanları lazımi məlumat ilə təmin etməkdir. Bununla yanaşı, mövcud vergi sistemi və onun mexanizmi uçot ilə hesabatın metodologiyası, praktikasının inkişaf etdirilib fəallaşdırılmasına xeyli yardım etmişdir.

Nəticədə fiskal siyasətin əsas özəyini təşkil edən vergi qanunvericiliyi uçot ilə hesabatın inkişafında önəmli rol oynamaqla bərabər, adıçəkilən müəlliflərin qeyd etdiyi şəkildə uçotun nəzəri-metodoloji konsepsiyaları müasir biznesin tələblərinə uyğunlaşdırılması üçün müəyyən maneələr də yaradıbdır. Görünür bunu təbii bir şey olaraq qəbul etmək gərəkdir. Ona görə ki, başqa elmlərdə olduğu kimi, uçot ilə hesabat gələcəkdə bu müəssisəyə investisiya qoyuluşları etməyin səmərəli olub-olmadığı haqda nəticə çıxarırlar. Əksinə, vergi qanunvericiliyini işləyib hazırlayan zaman uçot və hesabatın nəzəri, metodoloji cəhətləri, müvafiq informasiya formalaşdırmaq imkanlarını nəzərə almalıdır. [8 s 47]

Birbaşa maliyyə marağı mövcud olmayan dövlət orqanlarına dövlətin uçot və hesabatı tənzimləmək məqsədilə müvafiq normativ aktlar hazırlamış qurumları

daxildir. Bunlara birinci növbədə AR Maliyyə Nazirliyi və bəzən də Dövlət Statistika Komitəsi daxildir.

Hal-hazırda dövlətin öz qiymətli kağızlarını ötürən və onları fond binalarında yerləşdirmiş səhmdar cəmiyyətlər bu birjalara bilavasitə maliyyə hesabatı təqdim etməli olurlar. Bundan əlavə qiymətli kağızların buraxılması, satın alınması, satışı ilə əlaqəli problemlər Mülki Məcəllədə nəzərdə tutulan qaydalara əsasən həyata keçirilir və həmin qaydaları işləyib hazırlamış orqan Dövlət Qiymətli Kağızlar Komitəsidir. Birbaşa büdcə marağı olmayan ölkə orqanlarına İqtisadi İnkişaf Nazirliyini, Auditorlar Palatasını da daxil etmək olar.

Deyilənlərdən bu cür nəticə çıxarmaq olar ki, uçot və hesabat sistemi ilə yaradılan və ya formalaşdırılan informasiya ayrı-ayrı qruplar tərəfindən , ayrı-ayrı məsələlərin həllinə aid qərarların qəbul olunması üçün istifadə olunur.

Digər nəticə bundan ibarətdir ki, uçot və hesabatda əks etdirilmiş informasiya çıxarır və ya sosial ancaq iqtisadi nəticələrə deyil, həmçinin sosial nəticələr məsələlərə təsir göstərir. Doğrudur, sosial nəticələrin nədən təşkil olunduğu xüsusilə hesabatın informasiyasından aşkar görünür. Yalnız ümumsosial məsələlərə aid edilən ətraf mühitin mühafizəsi, işsizlik, qiymətlərin çoxalması ilə əlaqəli dövlətin çəkdiyi əlavə məsrəflər maliyyə hesabatında xüsusilə ayrıca əks etdirilməsə də vergiqoyma mexanizmi ilə cəmiyyətin həmin məsrəfləri birbaşa müəssisələrin üzərinə düşməkdədir. [34 s 156]

Maliyyə uçotu ilə hesabatının məqsədi-müəssisənin fəaliyyəti, onun əmlak və maliyyə durumu haqda ətraflı və düzgün informasiya formalaşdırmaqdır. Bu məqsədin özündən aşağıda göstərilən vəzifələr yaranır:

- etibarlı qərarlar qəbul etmək məqsədilə daxili və kənar istifadəçiləri etibarlı məlumatlar ilə təmin etmək;
- müəssisədə həyata keçən əməliyyatların məqsədyönlü və qanuni olması, mövcud vasitələrdən səmərəli istifadə olunması üzərində nəzarəti gerçəkləşdirmək üçün informasiyanı formalaşdırmaq;

- təsərrüfat fəaliyyətində neqativ halların qarşısının zamanında alınması və daxili ehtiyatların müəyyən olunmasına imkan verə biləcək məlumat formalaşdırmaq.

Bəzi iqtisadçılar maliyyə uçotu ilə hesabatının aparılması və tərtib olunmasının məcburi xarakter daşmasını, idarəetmə uçotu, idarəetmə hesabatı üzrə isə bu cür məcburiyyətin olmamasını vurğulayırlar. Sözügedən mövqe ilə də razılaşmaq mümkün deyildir. Məsələ burasındadır ki, maliyyə uçotu və hesabatının həyata keçirilməsi və tərtib olunması müvafiq orqanların işləyərək hazırlanmış olduğu normativ aktlara müvafiq olaraq həyata keçirilir. Təkcə buna görə maliyyə uçotu ilə maliyyə hesabatının məcburi xarakter daşdığını söyləmək doğru olmazdı. Bu vaxt müəyyən prinsiplərə, qanunlara və standartlara əməl olunması isə məlumatın hər cür istifadəçi tərəfindən bir mənada anlaşılması yaxud interpretasiya olunması zəruriliyindən öən gəlir, idarəetmə zamanı baş vermiş yaxud da baş verən məlumatların informasiya halına salınması da məcburi xarakter daşıyır, sonra həmin informasiya əksər hallarda maliyyə uçotu ilə maliyyə hesabatının formalaşdırdığı informasiyanın mənbəyi rolunu oynayır. [20 s 144]

Ümumilikdə maliyyə uçotu və hesabatı, idarəetmə uçotu və hesabatı arasında səthi fərqlərin əsassız olaraq ciddi fərqlər kimi qəbul olunması idarəetmə uçotu və hesabatının ikinci plana keçirilməyi demək olardı, bu da təşkilatlar üçün bəzi mənfi nəticələrə gətirib çıxarması mümkündür.

Maliyyə uçotu və maliyyə hesabatı, idarəetmə uçotu və hesabatının formalaşdırmış olduğu informasiya arasında xeyli oxşar cəhətlər mövcuddur:

- hər iki yarımssiste üzrə informasiyanın formalaşdırılmağı vahid ümummetodoloji prinsiplər, üsullara əsasən həyata keçirilir;
- hər iki yarımssistemin formalaşdırmış olduğu informasiya müəssisə fəaliyyətinin nəticələrini təbii və dəyər ifadəsində, bir sözlə, miqdar və maliyyə ifadəsi üzrə əks etdirir,
- hər iki yarımssistemin formalaşdırmış olduğu informasiyaya əsasən baş vermiş hadisə və faktlar haqqında olan ilkin informasiyalar durur;

- bir yanmsistemin formalaşdırmış informasiya digərinin formalaşdırdığı informasiyanın reallığını təsdiq edir;
- hər iki yanmsistemin formalaşdırmış olduğu informasiya müəssisənin vahid məqsədinə-mənfəətlə, rentabelli işləməsinə xidmət göstərir.

Hər bir şeyin mənası və məzmunu onun icra etdiyi funksiya və ya funksiyaların toplusu ilə xarakterizə edilir. Belə ki, maliyyə hesabatının mahiyyəti ilə funksiyalarını izah etməyə çalışaq. Sübut etməyə ehtiyac duyulmur ki, maliyyə hesabatı və maliyyə uçotu eyni zəncirin ardıcıl həlqələri sayılır, biri o birini şərtləndirir, tamamlayır. Sözügedən yanmsistemin məqsədini biz yuxarıda lazımı qədər geniş izah etdik.

Onun vəzifəsi aşağıdakılardır: illik hesabatların hazırlanması üzrə mühasibat prinsipləri ilə qaydalarına riayət olunmasının yoxlanılması; Xarici auditorlar tövsiyələrini hazır edir; Şirkətin maliyyə strategiyası üzrə bütün məsələlərdə şirkətin rəhbərliyinə məsləhət vermə; Mərkəzi orqanların filiallarının idarə olunması üçün hazırlanan maliyyə məlumatlarının zamanında, etibarlılığının və konkretliyinin yoxlanılması; Aktivlərdə təhlükəsizliyin təmin olunması üzrə tədbirlərin adekvatlıq ilə effektivliyinin təhlil edilməsi; Likvid fondları üzrə ehtiyatların müəyyən olunması; Şirkət və şirkətin filiallarının maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin əhəmiyyətliliyinin müəyyən olunması və s. Xarici audit dövlət vergisi və başqa orqanlar, təşkilatlar, başqa istifadəçilər - banklar, xarici tərəfdaşlar, səhmdarlar, sığorta şirkətləri ilə razılaşmaya əsasən xüsusi audit firmaları tərəfindən gerçəkləşdirilir. Onların başlıca vəzifəsi yoxlanılmış təşkilatların maliyyə hesabatlarının etibarlı olmasını təmin etmək, həmçinin hozorgan fəaliyyətində çatışmazlıqların ortadan götürülməsi və onların maliyyə və iqtisadi fəaliyyətində yaxşılaşdırılma üçün tövsiyələr hazırlamışdır. Məqsədlərinə nail olmaq üçün audit firmaları aşağıdakıları gerçəkləşdirilir: maliyyə ekspertizası; Müəssisə ilə təşkilatların maliyyə, biznes və kommersiya işlərinin yoxlanılması və yoxlanılması; Vergiyədən asılı olan gəlir tərifinin doğruluğuna nəzarət; Onların dəyərləndirilməsinin qarşısının alınması və cərimələrin yığılmasının qarşısını alma imkanı; Mühasibat uçotu ilə idarəetmənin təşkili, hesabat vermə və vergitutma

problemləri ilə bağlı məsləhət; Daxili maliyyə nəzarəti ilə auditinin doğruluğunun və effektivliyinin araşdırılması.

Ölkəmizdə qüvvədə olan və təzədən işlənən normativ sənədlər üzrə mühasibat (maliyyə) hesabatına verilən tərfi və ya interpretasiyanı bilmək belə maraqlı olardı. Belə ki, müvafiq normativ sənədlərinə nəzər yetirək.

«Mühasibat uçotu» barədə 1995-ci ildə qəbul olunmuş Qanunda mühasibat (maliyyə) hesabatı bu cür təsvir olunurdu: ((Müəssisənin hesabat dövrü ərzindəki (ay, rüb, il) mühasibat (pul) hesabatı uçot prosesinin son mərhələsidir. Orada əmlak ilə dövrüyyə vəsaitlərinin, qeyri-maddi aktivlər ilə Umumən balans maddələrində aktiv və passivlərin hərəkəti, maliyyə vəziyyəti ilə təsərrüfat fəaliyyətinin nəticələrində göstərilir».

«Mühasibat uçotu» barədə həmin Qanunda mühasibat (maliyyə) hesabatına verilən tərif yuxarıda adı çəkilmiş bəzi müəlliflərin vermiş olduğu tərifdən daha dolğun və mənalı idi. Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi tərəfindən 18 aprel 2006-cı il tarixli 1-38 nömrəli əmr ilə təsdiq olunmuş «Maliyyə hesabatları təqdimatı üzrə» kommersiya müəssisələri üçün hazırlanmış 1 nömrəli Milli Mühasibat Uçotu Standartı (MMUS) üzrə də maliyyə hesabatına verilmiş tərifdə uğurlu və konkret hesab etmək olmaz. Buna əminlik hasil etmək üçün adı çəkilmiş Standartın 10-cu maddəsinə nəzər yetirək: «Maliyyə hesabatları təşkilat tərəfindən həyata keçirilmiş əməliyyatlar ilə maliyyə durumunun strukturlaşdırılmış maliyyə təqdimatıdır». [14 s 4]

1.2. Pul vəsaitlərinin mühasibat uçotunun ümumi prinsipləri.

Mühasibat uçotu sistemi ilə maliyyə hesabatlarının tərtib edilməsi fundamental konsepsiya, prinsip ilə standartlara əsaslanmaqdadır. Maliyyə hesabatları elementləri, göstəricilər həmin konsepsiya, prinsip, standartların tətbiq olunması nəticəsində meydana çıxır.

Ümumilikdə uçot və hesabatın, eyni zamanda pul vəsaitlərinin mühasibat uçotu konseptual əsaslarının elementlərinin içərisində ingilis-amerikan uçot məktəbində, son dövrlər isə rus iqtisadçılarının arasında uçotun prinsipləri,

postulatları, tələbləri ilə texnikasını qeyd edirlər. Postulatlar mühasibat uçotu sisteminin var olduğu yaxud fəaliyyətdə olduğu ən ümumi şərtləri müəyyənləşdirir.

Prinsiplər postulatlara nəzərən konkretidir. Onlar sübuta ehtiyacı duymadan uçot və hesabatın təşkil olunduğu və aparıldığı bütün dövlətlər tərəfindən qəbul olunur və onların qanunvericilik aktları üzrə öz əksini tapır. Bu prinsiplər Beynəlxalq standartların hazırlanmasında təməl olaraq, yaxud ilkin müddəa olaraq götürülür. Bir sözlə, prinsiplər həm uçotun, həm də hesabatın uyğun olaraq aparılması və tərtib edilməsinə yanaşmanın ümumi qanunlarını, çərçivələrini formalaşdırır. Prinsiplər, deyildiyi formada, normativ sənədlərdə təsbit olunmuşdur. Məsələn, Azərbaycan Respublikasının 1995-ci ildə qəbul edilmiş «Mühasibat uçotu» haqqında Qanununda aşağıdakı dörd prinsip təsbit edilmişdi:

- 1) mühasibat uçotunun fasiləsizliyi;
- 2) mühasibat uçotu hesablarının tətbiqi;
- 3) təsərrüfat fəaliyyətində ehtiyatlılığın təmin edilməsi;
- 4) qiymətləndirmənin təmin edilməsi.

Ölkənin 1 sayılı MMUS-da isə aşağıdakı ümumi prinsiplər sadalanır:

- 1) müəssisənin fəaliyyətinin fasiləsizliyi;
- 2) hesablama metodu;
- 3) təqdim edilmənin ardıcılığı,
- 4) əhəmiyyətli və ümumiləşdirmə;
- 5) qarşılıqlı əvəzetmə;
- 6) müqayisəli İnformasiya,

Həmin prinsiplər ümumiyyətlə MHBS 1-də təsbit olunmuş prinsiplərlə birdir. Əlbəttə bunu müsbət vəziyyət kimi dəyərləndirmək lazımdır, dövlətin milli uçot və hesabat sistemi beynəlxalq uçot standartları ilə praktikasına uyğunlaşdırılması zamanı vahid prinsiplərə əməl olunması önəmli metodoloji əhəmiyyət kəsb etməkdədir. Odur ki, vahid prinsiplərə əsasən formalaşdırılmış uçot və hesabat sisteminin dövlətdə biznesin inkişafı, beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin genişlənməsi ilə dərinləşməsi, uçot kadrlarının dünya dövlətlərində işləyə bilmələri üçün xeyli böyük iqtisadi, sosial və siyasi əhəmiyyəti mövcuddur. [14 s 7]

Uçot və hesabatın nəzəri - metodoloji problemlərini araşdıran iqtisadçı alimlər və praktiklər daha çox prinsiplərin olduğunu vurğulayırlar. Məsələn, yuxarıda adları çəkilən müəlliflər (V.V.Kovalyov və V.V.Patrov) on bir prinsipin adını çəkirlər: qeydiyyat prinsipi; məlumatların tam əks etdirilməsi prinsipi; məlumatların uçot və hesabat sistemində vaxtında əks etdirilməsi və istifadəçilərə vaxtlı-vaxtında təqdim edilməsi prinsipi; ehtiyatlılıq prinsipi, yəni uçot və hesabatda gəlirlər və aktivlərdən daha çox xərcləri və öhdəlikləri tanımağa hazır olmaq və bununla da gizli ehtiyatların yaranmasına yol verməmək; analitik və sintetik uçot məlumatlarının bir-birinə zidd olmaması prinsipi; məzmunun forma üzərində üstünlüyü prinsipi; bütövlük və rəşionallıq prinsipi, yəni mühasibat uçotunun təşkilat çərçivəsində onun (təşkilatın) həcmindən asılı olmayaraq (a) baza prinsipləri üzrə vahid bütövlük təşkil etməsi və (b) effektivlik tələbindən irəli gəlməklə yaradılması və fəaliyyət göstərməsi; verifikasiyalaşdırma prinsipi, yəni əməliyyatların və məlumatların yoxlanıla bilməsi; identifikasiyalaşdırma prinsipi, təsərrüfat həyatının istənilən faktının birmənalı olaraq müəyyən dövr ilə və yaxud vaxt anı ilə uyğunlaşdırılması; dürüstlük və vicdanlılıq prinsipi, yəni uçot və hesabat məlumatlarının idarəetmə qərarlarının qəbulu zamanı tam istifadə edilə bilməsi və onlara arxalana bilmək; uyğunluq prinsipi, yəni maliyyə nəticəsini müəyyən edən zaman gəlirlərin həmin gəlirləri şərtləndirən xərclərlə uyğunlaşdırılması. [16 s 69]

Təbiidir, uçot və hesabat sistemində informasiyanın formalaşdırılması zamanı adı çəkilən müəlliflərin sadaladığı tələblərin hamısına əməl edilməsi mühüm praktiki əhəmiyyətə malikdir və real praktikada onlara əməl edilir də. Lakin sadalanan müddəaların içərisində maliyyə hesabatının təməl prinsipləri hesab edilən fasiləsiz fəaliyyət, hesablama metodu, əhəmiyyətlik, ardıcılıq kimi prinsiplərin adı çəkilmir.

Digər tərəfdən, müəlliflərin prinsip kimi qəbul etdiyi bəzi bəndlər metodoloji xarakterli deyildir. Onların bəziləri daha çox formalaşdırılan informasiyanın keyfiyyətini xarakterizə etmək üçün istifadə oluna bilər. Məsələn, məlumatların tam və vaxtında əks etdirilməsi, istifadəçilərə vaxtlı-vaxtında çatdırılması, verifikasiyalaşdırılması; dürüstlük və vicdanlılıq kimi bəndlərin prinsiplər

səviyyəsinə qaldırılmasını çətin ki, metodoloji əsaslar kimi qəbul etmək mümkün olsun. Bunu bir qədər ətraflı nəzərdən keçirək. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, sonuncu sadalananların uçot və hesabat informasiyasının formalaşdırılması prinsipləri olmasını təkcə V.V.Kovalyov və V.V.Patrov israr etmir. Bunu professor Y.V.Sokolovun redaktəsi altında dərc edilmiş «Бухгалтерский учет» adlı dərslərin müəllifləri, daha doğrusu məhz professor Y.V.Sokolovun özü də qəbul edir. [24 s 171]

Bəllidir ki, ümumqəbul edilmiş prinsiplər uçotun formalaşdırılmasının əsasında durur. Ancaq yəqin ki, müəssisənin təsərrüfat həyatında baş vermiş bütün faktların maliyyə hesabatında əks etdirilməsi vacib deyildir. Uçotun formalaşdırdığı informasiyanın hansı hissəsinin maliyyə hesabatında əks etdirilməsi birinci növbədə istifadəçilərin tələbləri nəzərə alınmaqla, ikinci növbədə isə informasiyanın formalaşdırılmasının nə dərəcədə səmərəli olması ilə şərtlənməlidir.

Deyilənlər uçotun vəzifəsi kimi qəbul edilə bilər, prinsipləri kimi yox. Verifikasiyanın prinsip kimi götürülməsi məsələsini də prinsip dərəcəsinə qaldırmaq zənnimizcə prinsipin nəzəri-metodoloji əhəmiyyətini azaltmaq deməkdir. Verifikasiya informasiyanın yoxlanıla bilməsini göstərir. Aydındır ki, əgər mühasibat uçotu sistemində bütün faktlar və hadisələr qeydiyyatdan keçirilirsə, onda onların əsasında formalaşdırılan informasiya da yoxlanıla bilən olacaqdır. Həm də informasiyanın yoxlanıla bilən olması onun keyfiyyətli olmasına, faydalı ola biləcəyinə, obyektivliyinə dəlalət edir.

Artıq qeyd olunduğu kimi, MHBS 1-də və MMUS 1-də prinsip kimi altı yol vermə yaxud ehtimal götürülmüşdür. Onların bəzilərini ardıcıl olaraq nəzərdən keçirək.

1.Fəaliyyətin fasiləsizliyi. Bu prinsip ilkin olaraq ABŞ-ın qanunvericilik aktlarında yer tapmış, sonradan digər ölkələrdə də qəbul edilmişdir. Fasiləsiz fəaliyyət prinsipi MHBS 1-də maliyyə hesabatının tərtib edilməsinin ilkin metodoloji prinsipi kimi qəbul edilmişdir. Bu prinsip ölkəmizin MMUS 1-də eynilə qəbul olunmuşdur. [14 s 9]

MHBS 1-ə görə maliyyə hesabatını tərtib edərkən təşkilatın rəhbəri təşkilatın öz fəaliyyətini davam etdirmək qabiliyyətini qiymətləndirməyə borcludur. Orada qeyd edilir ki, bir sıra hallar istisna olunmaqla maliyyə hesabatı mütləq qaydada fəaliyyətin fasiləsizliyi yol verilməsi (prinsipi) əsasında tərtib edilməlidir. Maliyyə hesabatı fəaliyyətin fasiləsizliyi yolverilməsi əsasında tərtib edilmədikdə MHBS 1-ə görə bu fakt mütləq qaydada açıqlanmalıdır. Bununla yanaşı təşkilat tərəfindən hesabatın tərtib olunduğu digər əsas və onun fasiləsiz fəaliyyət göstərməməsinin səbəbini açıqlamalıdır.

Göründüyü kimi, maliyyə hesabatının fəaliyyətin fasiləsizliyi prinsipi əsasında tərtib edilməsi və bu prinsipdən müəssisənin hansı hallarda imtina edə biləcəyi MHBS 1-də dəqiq göstərilmiş və beynəlxalq standartları tətbiq edən təşkilat və müəssisələr üçün məcburi xarakter daşıyır.

2. MHBS 1-də və MMUS 1-də başlıca prinsiplərdən biri kimi hesablama metodu götürülmüşdür. Onun mahiyyəti ondan ibarətdir ki, müəssisə, təşkilat maliyyə hesabatını, pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında informasiya istisna olmaqla, hesablama metodu qaydasını tətbiq etməklə tərtib etməlidir. [14 s 11] Bu prinsip uçot və hesabatın doğrudan da vacib prinsiplərindən biridir. Hesablama metodu, debitor və kreditor borclarının yaranması anında informasiya əldə etməyə imkan verir. Çünki bu borcların yaxud öhdəliklərin yaranması dərhal müəssisənin əmlak və maliyyə vəziyyətinin dəyişməsinə, tədiyyə qabiliyyəti göstəricilərinin yaxşılaşması yaxud pisləşməsinə gətirib çıxarır. Bütövlükdə hesablama metodu müəssisənin fiziki və hüquqi şəxslərlə qarşılıqlı münasibətlərinin yarandığını göstərir ki, bu da təkcə iqtisadi məsələ olmayıb, həm də sosial, psixoloji, etik münasibətləri formalaşdırır. Əgər debitor və kreditor borclarını mühasib yalnız onların ödənildiyi anlarda əks etdirsəydi, onda maliyyə hesabatındakı informasiyadan müəssisənin əmlak və maliyyə vəziyyətini, maliyyə nəticələrini, onların necə dəyişdiyini müəyyən etmək mümkün olmazdı. Əslində bu da maliyyə hesabatının tərtib edilməsi məqsədlərindən kənarlaşmaq demək olardı.

3. Təqdim edilmənin ardıcılığı maliyyə uçotu və hesabatı informasiyasının keyfiyyət xarakteristikasından biri hesab olunur. Bu tələbin mövcudluğu bilavasitə

maliyyə hesabatında formalaşdırılan informasiya qarşısında qoyulan məqsədlə bağlıdır.

Həm MHBS 1-də, həm də MMUS 1-də uçot qaydalarının və prosedurlarının dəyişilməsinə yol verilir. Lakin həmin sənədlərdə dəyişikliklərin nə ilə bağlı olmasının uçot siyasətində və təqdim edilən maliyyə hesabatında açıqlanması tələb olunur. Bütün hallarda uçot qaydaları və prosedurlarının dəyişilməsini şərtləndirən amillərin aşağıdakı şəkildə qruplaşdırmaq məqsədəuyğundur:

- normativ sənədlər (standartlar, qaydalar və s.) bu və ya digər uçot prosedurunun hesabat elementlərinin təsnifatı və qiymətləndirilməsinin dəyişdirilməsini tələb etdikdə;
- istifadəçilərə daha dürüst, etibarlı və faydalı informasiya formalaşdırmağa imkan verən yeni uçot qaydaları və prosedurları işlənib hazırlandıqda;
- baş verən spesifik əməliyyatlar (hadisə və faktlar) barədə informasiya formalaşdırmaq üçün mövcud standartlarda müvafiq müddəalar, göstərişlər olmadıqda.

4. Maliyyə uçotu və hesabatı qarşısında qoyulan mühüm tələblərindən biri kimi əhəmiyyətlik qəbul edilmişdir. Sözügedən tələbin praktiki tətbiqi o qədər də asan deyildir. Başqa sözlə, həmin tələbin kəmiyyətə müəyyən edilməsi çətinlik törədir. Qeyd edək ki, həmin prinsipin MHBS 1 və MMUS 1-də qısa şərhı də onun praktiki tətbiqinə dair kifayət qədər aydınlıq gətirmir və bəzən də ziddiyyətli müddəalara malikdirlər. Məsələn, MHBS 1 və MMUS 1-də göstərilir ki, hansı maddə bilavasitə maliyyə hesabatında ayrıca təqdim edilmək üçün əhəmiyyətli olmasa da, qeydlərdə ayrıca təqdim edilmək üçün kifayət qədər əhəmiyyətli ola bilər. [14 s 17]

MHBS 1 və MMUS 1-də Qarşılıqlı əvəzetmə prinsipi ümumi prinsiplərdən biri kimi təsbit edilmişdir. Lakin hər iki sənədə görə aktivlərin və öhdəliklərin, habelə gəlirlərin və xərclərin qarşılıqlı əvəzedilməsinə yol verilmir. Bununla belə, həm MHBS 1, həm də MMUS 1 əvəzedilmələrin hansısa standartın yaxud şəritin tələb etdiyi təqdirdə aparıla biləcəyini təsbit edir. Buradan belə nəticə çıxarmaq olar ki, maliyyə hesabatı elementlərinin yaxud maddələrinin qarşılıqlı əvəzedilmələri, ya da

qarşılıqlı əvəz edilə bilməyəcəyi hallar Standartlar ya da Şərhlərlə müəyyən edilir. Əslində bu, prinsipin hansısa standartın tələbinə tabe edilməsi deməkdir, standartın prinsip üzərində dominantlığını qəbul etmək deməkdir. Deyilənlərə əsasən belə nəticə çıxarmaq olar ki, MHBS və MMUS-da ümumqəbul edilmiş prinsiplər sırasına qarşılıqlı əvəzetmənin daxil edilməsi ümumnəzəri və ümummetodoloji baxımdan düzgün deyildir. Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, uçot və hesabatın ümumi prinsipləri hər iki pillədə informasiyanın formalaşdırılmasına ən ümumi qaydalarıdır, bunlara istənilən kommersiya müəssisəsi əməl etməlidir daha doğrusu informasiyanın kəmiyyəti və keyfiyyəti həmin ümumi qaydalara uyğun formalaşdırılmalıdır. Bundan əlavə onu qeyd etmək lazımdır ki, qarşılıqlı əvəzetmə prinsipi yaxud yolverilməsi uçot və hesabat sistemində çox da böyük tarixə malik deyildir. [14 s 21]

Təəssüflə demək lazımdır ki, nə Beynəlxalq Standartlar nə də Milli Mühəsibat uçotu standartları ilkin və əzəli prinsip olan ikili yazılış prinsipini maliyyə hesabatının əsas prinsipi kimi qəbul etməmiş, həmin sənədlərdə heç onun adı da çəkilməmişdir. Deyək ki, ikili yazılış prinsipinə bu cür münasibət tək-cə Beynəlxalq və Milli Standartlarda deyil, uçot və hesabat üzrə ədəbiyyatlarda da mövcuddur. Belə ki, son bir neçə ildə dərc edilmiş ədəbiyyatlarda ikili yazılış yalnız mühəsibat uçotunun nəzəriyyəsinə aid, daha doğrusu onun metodunun elementlərindən biri kimi şərh edilir.

Bütövlükdə, prinsiplər zaman və məkan etibarilə dəyişilməzdir və onlar hansısa standartlardan qaydalardan asılı deyildirlər. Standartlar və qaydalar ümumi prinsiplər çərçivəsində dəyişiləndir və ya təkmilləşdirilməlidir.

Fəsil II. Kommersiya təşkilatlarında pul vəsaitlərinin uçotunun təşkili metodika- kası və onun təkmilləşdirilməsi

2.1. Kassa əməliyyatlarının sənədləşdirilməsi və uçotu.

Nağd maliyyə vəsaitlərinin qəbul edilməsi, saxlanması ilə xərclənməsi üçün müəssisənin kassası vardır. Kassa əməliyyatlarının həyata keçirilməsi qaydaları Mühasibat uçotu barədə Azərbaycan Respublikasının 24 mart 1995-ci ilindəki qəbul edilmiş qanunundan, 16 may 2000-ci il tarixli və 23 noyabr 2001-ci il tarixli qanunlarla edilən dəyişiklik və əlavələrdən, həmçinin mühasibat uçotu haqqında 2002-ci il tarixli qanunlar, qaydalar, təlimat sənədləri ilə Azərbaycan Respublikasının Milli Bankının lazımi əsasnamə və təlimatları əsasında gerçəkləşdirilir. Həmin sənədlərə müvafiq olaraq müəssisə özünün təşkilatı-hüququ forması ilə fəaliyyət növü, fəaliyyət sahəsindən asılı olmamaqla özünün sərbəst maliyyə vəsaitini bank saxlamaq üçün borcludur.

Nağd vəsaitlə hesablaşmaların həyata keçirilməsi üçün hər bir təşkilatda kassa olmalıdır və müəyyən olunmuş formada kassa kitabı da olmalıdır. Kassa ümumiyyətlə təhlükəsiz yerdə qoyulmalıdır. Kassanın olduğu yer spesifik texnikalarla, keşikçi və mühafizəçi siqnallar, sistemlərlə təchiz edilməlidir. Müəssisə kassa yerində maliyyə vəsaitlərinin qorunmasını, maliyyə vəsaitinin bankdan təşkilatın kassasına nəqliyyatla daşınmasını və təşkilatın kassalarından banka qaytarılarkən onların qorunmasını təmin etməyə borcludur.

Təşkilatın kassasında nağd maliyyə vəsaitinin saxlanma miqdarı təşkilat ilə razılaşdırılaraq kredit idarəsinin tərəfindən müəyyən olunmuş limitlə məhdud edilir.
[2 s 176]

Təşkilatın yalnız bir baş kassası olmalıdır. Belə ki, müəssisənin əksər bölmələri, şöbələri, məntəqələri mövcuddursa o halda filial kassası və ya maaş, müavinət, kompensasiya, hədiyyə və s. verilmə məntəqəsi açmaq məntiqlidir. Kassa prosesini icra etmək tapşırığı almış şəxsin siyahısı müəssisə, təşkilat rəhbərinin şəxsin üzərinə bütöv maddi məsuliyyət qoyularaq əmrlə rəsmi şəkllə salınır. Kassir özünə qəbul etmiş olduğu pul nümunələri, pul çekləri və başqa qiymətliyərin mühafizə edilib saxlanması məqsədilə tam maddi məsuliyyət daşımaqdadır və

özünün diqqətsiz, vicdansız və məsuliyyətsiz olması nəticəsində öz vəzifəsini icra edə bilməməsi ucbatından təşkilata dəyən hansısa bir maddi zərəri tam ödəməyə borcludur.

Əhali üzrə hesablaşmaların aparıldığı zaman təşkilatlardan nağd vəsaitlərin qəbul edilməsi mütləq nəzarət kassa maşınının tətbiqi ilə gerçəkləşdirilir. Xırda təsərrüfat məsrəflərini ödəmək, ezamiyyətə avans vermək və digər çox olmayan önəmli ödənişləri vermək üçün Bankın müəyyən etdiyi limit həddində kassada vəsiti saxlamaq mümkündür.

Bankda öz hesabından pul almağa təşkilata çek kitabçası təqdim edilir. Çekdə tələb edilən pulun təyinatı qeyd edilir (əməyin verilməsi, təsərrüfat məsrəfləri və s.ə.). Çekin kəsilmiş hissəsi bankda qalır, müəssisədə isə alınmış pul göstərilməklə kökçük (kötük) hissə qalır. Nağd vəsaitin qəbul olunması kassa mədaxil orderi vasitəsilə rəsmiyyətə salınır. Baş mühasib və ya müvvəkil şəxs tərəfindən imzalanırsa, bilrər.

Müxtəlif şəxslərdən vəsait qəbul edilən vaxt onlara mühasibat işçisi və kassirin imzaları ilə təsdiq olunmuş qəbz təqdim edilir. Mədaxil orderi üzərində mütləq rekvizitlərdən (nömrə, tarix və i.) əlavə nə məqsədlə pulun istənilməsi də qeyd edilir. [4 s 97]

Kassadan nağd vəsaitin verilməsi kassanın məxaric orderi ilə və ya lazimi qanuna salınan ödəniş cədvəli, hesab və çıxar kassa orderini əvəzləyən xüsusi ştampt vurulan ərizə ilə gerçəkləşdirilir. Məvacibin verilməsi üçün sənədi mühasibatlıq yazmalıdır. Onlar təşkilat rəhbəri ilə baş mühasibin imzaları ilə və ya onları əvəzləyən onların müvəkkillərinin tərəfindən imza atılmalıdır.

Bəzi hallarda kassa məxaric orderinə əlavə edilən sənədlər, ərizə, hesablar və digərləri təşkilat rəhbərinin icazə verilən imzası varsa, rəhbərin kassanın məxaric orderini imzalaması önəmli deyildir.

Müxtəlif şəxslərə kassanın orderi ilə pul verilən vaxt alanın şəxsiyyət vəsiqəsinin göstərilməsi tələb edilir. Kassir order üzərində o sənədin nömrəsini, kimin tərəfindən və nə zaman verildiyini yazmalıdır. Və bütün vəziyyətlərdə kassadan verilmiş pulun alınmasına aid mütləq qəbz olmalıdır. Kassa orderlərinin

hamısı onlar istifadə edildikdən sonra tarix qeyd edilməklə «alınmışdır» və ya «ödənməşdi» ştampları vurulmaqdadır.

Kassanın mədaxil-məxaric orderləri və onlara əlavə edilən sənədlər, onları əvəzləyən sənədlər mürekkəblə və ya diyircəkli (şarikovoy) qələmlə təmiz, şəffaf və səliqəli yazılmalıdır. Və ya yazı hesablayan maşınlar və kompüterlə işlənməlidir. Maaş, pensiya, müavinət, hədiyyə, təqaüd kassadan kassirin ödəniş cədvəli üzrə və ya ödəniş çeki vasitəsilə hər bir alıcıya məxaric orderi tərtib olunmadan verilir. Hesab ödəniş cədvəli müəssisənin rəhbəri ilə baş mühasibi tərəfindən imzalanmaqdadır. Fəhlə ilə qulluqçu kassadan pul alan zaman hesab-ödəniş cədvəli üzərində öz familiyası qarşısında imza atır. Cədvəldə maliyyə vəsaitinin verilməsi vaxtı (keçən 3 günərzində) alınmamış pul üçün şəxsin familiyası qarşısında kassir «deponent olunmuşdur» ştampları vurur və ya əl ilə «deponent olunmuşdur» qeydini edir və deponent edilmiş pulun reesterini tərtib edərək onu ümumi yekun ilə yoxlayır. Deponent olunmuş pul banka geri verilir. Kassada vəsait hərəkətləri uçotu kassir tərəfindən Kassanın Kitabında həyata keçirilir. Həmin kitabı qaytanlanmaq, surğulanmaq və möhürlənmək lazımdır, səhifələri də nömrələnməlidir.

Kassanın kitabında yazılışların həyata keçirilməsi sürətçixaran qara kağız ilə 2-nüsxədən yazılmaqdadır. Vərəqdə ikinci nüsxə kitabdan kəsilir, mədaxil-məxaric sənədlərinin hamısı və başqa sənədlər əlavə olunmaqla mühasibatlığa verilir ki, ona da kassirin hesabatı deyilir. [2 s 178]

Təşkilatın kassasında mövcud və hərəkətdə olan maliyyə vəsaitlərinin uçotu üçün 221 №-li «kassa»nın hesabından istifadə olunur. Həmin hesab sintetik və aktiv hesab adlanır. Hesabın saldosu təşkilatın ayın başına kassasındakı nağd sərbəst maliyyə məbləğini göstərir; debetdə dövrüyyəsi kassaya daxil olmuş nağd maliyyə vəsaitini, kredit üzrə dövrüyyəsi də kassadan verilmiş pul məbləğini bildirir. Kassa əməliyyatında 221 №-li hesabın kreditində əks etdirilir və 1 №-li curnal orderə qeyd edilir. Həmin hesabın debetində dövrüyyəsi ayrı-ayrı curnal-orderlərə qeyd edilir və bundan əlavə 1 №-li cədvəllə nəzarət edilir. 1 №-li curnal-orderin, 1 №-li cədvəlin hazırlanması üçün başlıca olaraq kassirin hesabatı sayılır. Təşkilatın kassasında

yalnız nağd maliyyə vəsaitləri deyil və eyni zamanda qiymətli kağızlar ilə ciddi hesabat blankları da ola bilər.

2.2. Hesablaşma hesabında olan pul vəsaitlərinin uçotu.

Müstəqil balansə sahib olan bütün təşkilatlar özlərinin sərbəst maliyyə vəsaitini saxlamaq, təsərrüfat maliyyə proseslərini həyata keçirmək üçün istədiyi bankda hesablaşma hesabını açə bilərlər.

Respublikamızdakı qaydalara əsasən hesablar mülkiyyət forması, fəaliyyət növü, təşkilati-hüquqi forması və mənsubiyyətindən asılı olmamamaqla bütün müəssisə, idarə, təşkilatlı, birlik, başqa təsərrüfat subyektləri, eyni zamanda hüquqi şəxs sayılan, yaxud hüquqi şəxs sayılmayan fizik şəxslər, həmçinin vətəndaşlar üçün açılması mümkündür.

Hesablaşma, cari və başqa hesablar üzrə aparılan əməliyyatlar Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyi, Azərbaycan Respublikasının Milli Bankının normativ aktları ilə qaydaya salınır və müəyyən edilir. [2 s 162]

Hesabın açılması ilə bağlı bankla müəssisənin arasında əməkdaşlıq iki nüsxədə tərtib edilmiş müqavilə ilə rəsmiləşdirilməkdədir.

Hesabın açılması ilə bağlı bankla müəssisənin arasında əməkdaşlıq iki nüsxədə tərtib edilmiş müqavilə ilə rəsmiləşdirilməkdədir. Hesablaşma, cari və başqa hesabların açılmasının rəsmiləşdirilməsinə banka aşağıda qeyd edilən sənədlər təqdim edilməlidir:

- müəyyən edilmiş qayda da hesabın açılmasına aid ərizə;
- hüquqi şəxsin şəhadətnaməsi – onun notarial qaydada təsdiq edilmiş surəti;
- hüquqi şəxsin lazımı qaydada təsdiq olunmuş və qeyd edilmiş nizamnaməsinin əslə yaxud notarial qaydada təsdiq olunmuş surəti;
- hüquqi şəxs sayılmayan təsərrüfat subyektinin yuxarı müəssisə tərəfindən təsdiq edilmiş əsasnaməsi;
- təsis müqaviləsinin üzə (təkcə səhmdar və MMC üçün müvəqqəti hesablaşma hesabı açıldığı zaman);

- statistika orqanları üzrə uçot vahidlərinin ölkə reyestrinə daxil olunması barəsində şəhadətnamənin notarial formada təsdiq olunmuş surəti;
- vergi ödəyicilərinin identifikasiya nömrəsinin alamsı barəsində bildiriş;
- müəssisə rəhbəri onun müavini ilə baş mühasibin imzaları nümunələrinin və müəssisənin möhürünün əksini bildirən kartoçka.

Təşkilatların hesablaşma hesabı üzərindən bank qeyri-nağd hesablaşmalar üzrə öhdəlikləri ilə müəssisə məsrəflərini və tapşırıqlarını verir və həmçinin işçi heyətinə maaşın ödənilməsi və cari təsərrüfat məsrəflərini təmin etmək məqsədilə nağd pul verir. Təşkilatın hesablaşması hesabına maliyyə vəsaitinin mədaxil sayılması, oradan silinməsi prosesləri hesabın aid olduğu müəssisənin yazılı sərəncamı yaxud onun razılığına əsasən malsatan ilə podratçı müəssisələrin ödəmə tələbnamələrinə əsasən icra edilir. Müxtəlif hallarda Dövlət İqtisadi Arbitraj Məhkəməsi, məhkəmə, vergi ilə maliyyə orqanlarının qərarlarına əsasən tələb edilən ödəmə sənədləri təşkilatın razılığı olmadan icra edilir.

Təşkilatın razılığı olmadan təşkilatın hesablaşma hesabı üzərindən dövlət büdcəsinə nəzərdə tutulmuş ödəmələr, sosial təyinatlı fondlarda ödəmələr, gömrük əməliyyatlarında ödəmələr həyata keçirilə bilər.

Təşkilat hesablaşma hesabında maliyyə vəsaitinin çatışmamazlığı yaxud olmaması durumu yaratdıqda ödənməsinə hesablaşma hesabına daxil olmuş və bilavasitə vergi və başqa belə tədiyyələr bankda ayrıca kartateykada uçota alınaraq maliyyə vəsaitinin daxil edilməsi ilə ödənilir. [9 s 121]

Hesablaşmada iştirak etmiş dövlət qurumları eyni , həmçinin ayrı-ayrı şəhərlərdə ola bilər. Bunun əsasında da hesablaşmaların iki növü mövcuddur:

1. Şəhərdaxili mövcud hesablaşmalar
2. Digər şəhərlər ilə olan hesablaşmalar

Şəhərdaxili hesablaşmalar qaydalarına əsaslanmış hesablaşmada mütləq halda iştirak edən təşkilatlar bir şəhərin içərisində yerləşməlidir. Bunlardan əlavə əlaqədar olan bank şöbəsi belə eyni şəhərin içərisində olmalıdır. Belə hesablaşmalara planlı hesablaşma deyilir və tamamilə arası kəsilməz sayılır.

Digər şəhərlərlə olan hesablaşmada mövcud tərəflər isə adından da anladığımız kimi ümumiyyətlə digər şəhərlərdə, hətta müxtəlif respublikalarda da var ola bilər. Həmin şəhərlərdə də bank şöbələri də eyni zəmnədə müxtəlif yerlərdə olmalıdır.

Maliyyə və hesablaşma sənədlərini hansısa hüquqlara sahib olan iki şəxs qol çəkməlidir. Birinci imza rəhbərə, müəssisədə müdir funksiyasını icra edən insana, ikinci imza isə mühasibata aiddir.

Maliyyə vəsaitlərinin birinci sənədləri hüquqi və fiziki şəxslərə verilməkdədir. Proseslərdə iştirak edənləri qeydiyyatda almaq həmin vəzifəni rəsmiləşdirənin üstünə düşür. Birinci sənədlərdə düzəlişlərə ümumiyyətlə yol verilməzdir. İlk sənədlər mütləq halda dəqiqliklə və qeyd edilən zamana kimi saxlanılmalıdır. Sənədlərin mühafizə edilib saxlanmasına və arxivə verilməsinə baş mühasib özü nəzarəti edir. Bazar iqtisadiyyatında təşkilatlar valyutadan istifadə etməkdədirlər. Ona görə də bank yardımı ilə valyuta hesabı açmaqdadırlar.

Ümumilikdə bu söylənilənləribütövləşdirsək, təşkilatlarda maliyyə vəsaitlərinin fəaliyyəti barədə hesabatları birbaşa üsulla düzəliş etmə tövsiyyə edilir. Bu üsul səmərəli olan və dolayısı ilə üsulla informasiyanı təqdim etməkdədir. Bunun əsasında birbaşa üsul dolayısı ilə nəzərən geniş məlumatı özündə göstərir. Ancaq birbaşa üsulla maliyyə vəsaitlərinin hesablanması lap da mürəkkəb və zaman tələb edən əməliyyat olduğu üçün praktika üzrə xeyli az tətbiq edilir. Dolayısı ilə üsulla maliyyə vəsaitlərinin hesablanması, hesabatın düzəlişi lap da ucuz və asan həyata keçirdiyi üçün hazırda müəssisələrin bir çoxunda bu metoddan istifadə olunur. [2 s 164]

2.3. Valyuta hesabında olan pul vəsaitlərinin uçotu xüsusiyyətləri.

Xarici valyuta prosesləri hansısa bir təşkilat olursa olsun orada aparıla bilər yaxud baş verə bilər. Dövlət ərazisində və həmçinin xaricdə xarici valyutanın var olması və hərəkəti barədə informasiyaların əldə olunması üçün 223 №-li «Valyuta hesabı» nəzərdə tutulmuşdur. Həmin hesab aktiv hesab adlanır. 223 №-li «Valyuta hesabı» debetində təşkilata daxil olan valyuta məbləği qeyd edilir, kredit üzrə isə valyuta hesabından silinən valyuta vəsaiti qeyd edilir. Debit saldosu valyuta

hesabında olan nağd valyuta məbləğinin qaldığını qeyd edir. Hesab planına müvafiq olaraq 223 №-li «Valyuta hesabı»nın aşağıda göstərilən subhesabları vardır:

- 223-1 «Ölkə üzrə daxili valyuta hesabları»
- 223-2 «Xaricdə olan valyuta hesabları»
- 223-3 «Məzənnə fərqləri» subhesabları.

Xarici valyuta ilə əməliyyat həyata keçirmək üçün bankda cari hesab olmalıdır. Bu zaman bank, Azərbaycan Respublikası Milli Bankından icazə (lisenziyası) almalıdır. Lisenziyası olan banka vəkil olunmuş bank və ya təvəkkil bank deyildir. Aşağıda göstərilən xarici valyutalar üzrə hesabların açılmasına icazə yoxdur: Avstraliya dolları, Avstraliya şilingi, İngilis funt sterlingi, Alman markası, ABŞ dolları, Fransız frankı və digərlərində. Valyuta hesabını açmaq üçün təşkilat banka verməlidir:

1. Valyuta hesabını açmaq üçün ərizə
2. Natariat tərəfindən təsdiq olunmuş və ya qeydə alma orqanı tərəfindən təsdiq edilmiş təsisetmə sənədinin üzünü (nizamnamə, təsisetmə müqaviləsi)
3. Reqistrasiya edilmə barəsində natariatın təsdiq edilmiş sənədin üzü
4. Müəssisədə vergilər departamentində, pensiya fondunun da uçota qoyulması ilə qeydiyyat yeri barədə arayış
5. İmzaların nümunəsi ilə möhürün dairəvi əksini, göstərən Bankın kartoçkasının notarial təsdiqini və s. verməlidir. Həmin sənədlərə adətən bank valyuta xidməti üzrə müştəri ilə müqavilə imzalayır.

İmzalanmış müqavilə əsasında təşkilata valyuta hesabının nömrəsi təqdim edilir. Müştərək (birgə) təşkilatlar ilə xarici firmalar xarici investisiyanın təşkilatın siyahısına daxil olması barədə əlavə sənəd kimi şəhadətnamə verməlidir. [2 s 173]

Bank ilə müəssisənin arasında kassa-hesablaşma xidməti barədə müqavilə imzalanır, bu zaman bank xidmətinin siyahısı, xidmət üzrə kommission mükafat tarifi; pulun yerləşməsi şərti, iştirakçıların hüquq və vəzifələri və başqa tələb edilənlər qeyd edilir. Sintetik və analitik uçot üzrə subhesabların bölgüsü valyuta kodu üzrə təşkil edilir. Misal üçün ABŞ dolları-001, Alman markası-048 və b.

Xarici valyutada manat ekvivalenti ilə təzədən hesablanması, prosesin baş verdiyi vaxta Milli Bank tərəfindən valyuta üzrə müəyyən olunan manat məzənnəsi əsasında aparılır. Belə ki, təsərrüfat proseslərinin mühasibat uçotu və hesabatında xarici valyuta ilə göstərilməsi üçün məlum olan məzənnədən istifadə olunur. Osur ki, xarici pulların bircadan əldə edilməsi birca məzənnəsi ilə həyata keçirilir, onların mədaxil olunması isə mühasibat uçotunda Milli bankın məzənnəsi üzrə həyata keçirilməlidir. 223 №-li «valyuta hesabı»nda analitik uçot, xarici valyutaların bankda saxlanması məqsədilə açılmış hər bir hesab üzrə aparılır. Ancaq hər bir valyuta hesabı təkcə müəssisə və ya müştəri seçimi ilə sərbəst-dönərli valyuta ilə işlənilir. Mövcud fəaliyyətdə olan qaydaya uyğun olaraq xarici-iqtisadi işlərlə məşğul olan təşkilatlar valyuta gəlirinin 50 %-ni manat ekvivalenti ilə maliyyə bazarında satmalıdır, digər 50 %-i isə ekvivalent şəklində hesablaşma hesabına köçürmə məcburiyyətindədir. [2 s 131]

Bazar iqtisadiyyatında bəzi müəssisələr təsərrüfat-maliyyə proseslərinin aparılmasında bankdakı maliyyə hesablarından istifadə etməkdədirlər. Bununla bağlı olaraq təşkilatların da bankda valyuta hesabı açılır.

Bankda maliyyə hesabının açılması hesablaşma üzrə hesabın açılmasna bənzər formada aparılır. Belə ki, müəssisə maliyyə hesabını müəssisənin hesablaşma hesabı mövcud olan bankda açmaq istəyirsə bu cür halda müəssisə yalnız müəyyən edilmiş qaydada hesabın açılmasına aid ərizə, təşkilat rəhbəri, onun müavini ilə baş mühasibin qol nümunələrini və təşkilatın möhürünün əksini əks etdirən kartoçka, vergi ödəyicisinin indentifikasiya nömrəsinə aid bildiriş təqdim etməlidir.

Bank maliyyə hesabı açılmış müəssisədən xarici valyuta ilə həyata keçirilən əməliyyatlara əsasən komision xərcləri tutmaqdadır. Komision məsrəflərinin tutulma faizi bankın hər birinin özü tərəfindən müəyyən edilir. Bundan əlavə təşkilatlar bankın xidmət etdiyi valyuta əməliyyatlarının hamısının aparılması ilə bağlı bir sıra xərclər də ödəməlidirlər.

Valyuta hesabında maliyyə vəsaitlərinin sintetik uçotu 223 sayılı «Valyuta hesabı»nda həyata keçirilir, həmin hesab dövlət ərazisi ilə xarici banklardakı valyuta

hesablarındakı mövcud xarici valyuta və maliyyə vəsaitlərinin varlığı və hərəkəti barədə məlumatları bütövləşdirmək üçün nəzərdə tutulubdur.

«Valyuta hesabı» debitində təşkilatın valyuta hesabına daxil olmuş maliyyə vəsaitləri, kreditində isə maliyyə vəsaitlərinin həmin hesablardan silinməsi göstərilir. Müəssisənin maliyyə hesabının krediti yaxud debitinə yanlış olaraq yazılmış, bank çıxarışlarının yoxlanılmasında müəyyən olunmuş məbləğlər 63 sayılı «İddialar üzrə hesablaşmalar» hesabı üzrə göstərilir. [2 s 175]

Maliyyə hesabı üzrə proseslər mühasibat uçotunun bank çıxarışlarına və onlara əlavə olunan pul hesablaşma sənədlərinə adətən əks etdirilir.

223 «Valyuta hesabı»nın aşağıda göstərilən subhesabları açılması mümkündür :

- 223-1 «Dövlət daxilində valyuta hesabları»
- 223-2 «Xaricdəki valyuta hesabları»
- 223 «Valyuta hesabı»nda analitik uçot xarici valyuta ilə maliyyə vəsaitlərinin saxlanması üçün banklarda açılmış hər bir hesab üzrə həyata keçirilir.

Xarici valyuta proseslərinin uçotunun təşkilində təşkilatlarda xarici maliyyə vəsaitlərinin məzənnə fərqinin mühasibat uçotu üzrə əks etdirilməsi prinsiplərinin doğru yerinə yetirilməsi önəmli məsələdir. Təşkilat xarici valyutada bütün prosesləri Azərbaycan Respublikasının Milli Bankının əməliyyatın aparıldığı tarixə mövcud valyuta məzənnələrinə müvafiq olaraq dəyərləndirir və valyuta hesablarındakı pulları hər dəfə məzənnələr dəyişdikcə təzədən qiymətləndirilir.

Valyuta hesabındakı pulların (növlər üzrə) Milli Bankın məzənnələrinə müvafiq olaraq hər dəfə təzədən qiymətləndirildiyi vaxt dövr üzrə artan məzənnə fərqi bu valyutaların istifadə məqsədlərini nəzər alaraq müvafiq hesablarda uçota alınmaqdadır.

Bank hesabları, öhdəliklər ilə hesablaşmaları üzrə xarici valyuta prosesləri, həmçinin xarici valyuta ilə daxil olan material qiymətliləri və qeyri-maddi aktivlər , qiymətli kağızlar ilə əmlakın başqa növləri mühasibat uçotu üzrə əməliyyatın həyata keçirilmə tarixində Milli Bankda qüvvədə olan valyuta məzənnələrində xarici

valyutanın təzədən haqq – hesab olunması yolu ilə dəyərləndirilərək müəyyən edilmiş olunmuş valyuta hesablaşmaları ilə tədiyyələrinin analitik uçotunda da qeyd edilir.

Banklarda və başqa kredit idarələrində olan valyuta hesablarındakı mövcud vəsait qalıqları və pul sənədləri də olmaqla başqa maliyyə vəsaitləri, qiymətli kağızlar, xarici valyuta, debitor və kreditor borcları valyuta (mühasibat) hesablarında hesabat vaxtının axırınıcı gününə Milli Bankın valyuta məzənnələrində xarici valyutaların təzədən haqq-hesab olunması yolu ilə dəyərləndirilərək müəyyən olunmuş məbləğdə manatla verilir.

Xarici valyuta ilə həyata keçirilən əməliyyatlarda məzənnə fərqləri, eyni zamanda mühasibat balansının tərtib olunduğu tarixə borcların təzədən dəyərləndirilməsindən olan fərqlər il boyu «Gələcək dövrlərin gəlirləri hesabı»nda uçotda qeyd edilir və ilin axırında lazımi borclar qaytarılanadək olunan güzəştlər alınaraq «Mənfəət və zərər hesabı»na daxil edilir.

2.4. Yolda olan pul köçürmələrinin uçotu.

Mühasibat uçotu üzrə milli və xarici valyutalarda maliyyə vəsaitlərinin (köçürmələrin) başqa müəssisələrə köçürmək üçün bank və başqa rabitə şöbələrinə verilmiş ancaq təyinatı üzrə indi köçürülməyən (gedib çatmamış pul məbləğlərinin hərəkəti ilə mövcudluğu haqqında məlumatlar 222 №-li «Yolda olan köçürmələr» adı altında hesabda əks edilir. Bu cür vəziyyətlərdə (məs., satış pulu banka təhvil verilərkən) pulların verilməsi zamanı alınmış qəbzlər əsas olaraq qəbul olunur. 222 №-li hesab üzərindən xarici valyutanın alqı-satqısı əməliyyatında geniş istifadə edilir.

222 №-li «Pul sənədləri» adlı hesabında müəssisənin kassada olan pul sənədləri uçota salınır (poçta ilə veksəl markaları, dövlət rüsum markaları, ödənilən putyovkalar və digərləri). Pul sənədləri nominal qiymətlə uçota alınmaqdadır. Səhmdar cəmiyyətinin eyni zamanda 222 №-li hesabda «səhmdarlar tərəfindən satın alınmış xüsusi səhm» subhesabı açması mümkündür. Səhmdar cəmiyyətindən cəmiyyətə aid olan səhm maliyyə əməlləri hesabının debitor payın

aldıqda səhm əldə edilən vaxt Dt-56 və Kt-51, 52, səhmdar cəmiyyətindən alınmış səhmlər ləğv olunduqda isə Dt-85 «nizamnamə kapitalı»nın hesabı Kt-56, 57 №-li hesab «yoldakı mövcud köçürmələr» üçün təyin olunmuşdur. [2 s 163]

Əməliyyat növünün hər biri üzrə təzə subhesablar və analitik hesablardan istifadə edilir. Yolda olan köçürmələrin mühasibat uçotu şesablar üzrə göstərilməsi qaydası aşağıdakı formadadır:

Pul kassadan banka köçürülübdir:

D-t 222 «Yolda olan pul köçürmələri»

K-t 221 «Kassa»

2. Pul bankın hesabına daxil olubdur:

D-t 223 «Bankın hesablaşma hesabları»

K-t 222 «Yoldakı pul köçürmələri»

3. Hesablaşma hesabından xarici valyuta əldə edilməsi üçün pul köçürülübdir:

D-t 222 «Yolda olan pul köçürmələri»

K-t 223-1 «Yoldakı xarici valyutalarda köçürmə»

4. Xarici valyuta alınıbdir:

D-t 721 «İnzibati məsrəflər»

K-t 222 «Yolda olan pul köçürmələri»

Hal-hazırda sahibkarlıq fəaliyyətində başqa müəssisələrlə (şəxslərlə) qarşılıqlı hesablaşmalarda dəqiq və operativliyi təmin etmək məqsədilə bank vasitəsilə köçürmələrdən lap çox istifadə olunur.

Hesablar Planına müvafiq olaraq 223 nömrəli «Bank hesablaşma hesabları» təşkilatın bankdakı hesabında manat ilə saxlanılan maliyyə vəsaitlərinin varlığı və hərəkəti barədə informasiyaları ümumiləşdirmək üçün nəzərdə tutulubdur. Hesablaşma hesabında əməliyyatların həyata keçirilməsi qaydası «Mərkəzi Bank», Maliyyə Nazirliyi, Vergi və başqa dövlət orqanları normativ sənədləri ilə tənzimlənməkdədir. 223 №-li hesab fəal olduğu üçün maliyyə vəsaitlərinin daxil olması hesabı debetində, xaric olması da kreditində qeyd edilir. Pul vəsaitləri hesablaşma hesabına aşağıda göstərilən mənbələrdən daxil olaması mümkündür:

kassadan, köçürmə üsulu ilə satılmış mallardan, iş və xidmətlərin göstərilməsindən və ya avans məbləğlər. Pulların hesabdən silinməsi adətən büdcəyə və başqa kreditrlara olan borcların verilməsinə istiqamətləndirilir.

Ödəniş sənədlərinin hər biri texniki vasitələrdən istifadə edilməklə (kompüter, yazı makinası və s.) tərtib edilir və hansısa bir düzəlişə yol verilmir. Ödəniş təyinatı qrafasında hesab-faktura ilə müqavilənin və başqa əsaslandırıcı sənədlərin tarixi, nömrəsi qeyd edilməli, əgər lazımi sənədlərdə əlavə dəyər vergisi xüsusilə göstərilmişdirsə, həmin ödəniş tapşırığında da eyni formada nəzərə alınmalıdır. [26 s 87]

Təşkilatın bankdakı hesablaşma hesabına daxil olmuş, həmçinin xaric olan maliyyə vəsaitləri bankın təqdim etmiş olduğu bank çıxarışında özünü göstərir. Təşkilatın mühasibat uçotuna aid bütün jurnal-orderləri, dövriyyə cədvəli, balansda və başqa sənədlərdə bank hesablarının qalıqları ilə dövriyyə pulları bank çıxarışına əsasən tərtib olunmalı və ona uyğun gəlməlidir. Burada bankın ismi, hesablaşma hesabı nömrəsi, mədaxil ilə məxaricin ümumi dövriyyəsi, birinci və axırıncı qalıq məbləğləri qeyd edilir.

2.5. Pul vəsaitlərinin uçotunun təkmilləşdirilməsi istiqamətləri.

Bazar iqtisadiyyatına keçidində dövlətin iqtisadi və sosial inkişafının dəyişilməsinə müvafiq olaraq maliyyə vəsaitləri, hesablaşma və kredit prosesləri sahəsində siyasət səmərəli şəkildə dəyişmişdir. Təşkilatların təsərrüfat əməkdaşlığına və hesablaşma münasibətlərinə xeyli əhəmiyyət verilir.

Təsərrüfat əməkdaşlığı –həmin müəssisənin fəaliyyətinin əsas şərtidir, odur ki, onlar müntəzəm və fasiləsiz şəkildə istehsal əməliyyatını təchiz edir və zamanənda malların yüklənib göndərilməsini ilə satışını təmin etməkdədir. Təsərrüfat əməkdaşlığı müqavilənamə ilə rəsmiyyətə aparılır və möhkəmləndirilir. Nəticədə bir müəssisə məhsul-material qiymətlərinin, işlərin və ya xidmətlərin göndəricisi və başqası da onların alıcısı, istehlakçısı, deməli ödəyicisi olaraq çıxış edir. Mütəşəkkil müəssisələr malsatanlarla istehlakçılar arasında hesablaşmalara

xüsusilə təsir edir, dövrüyyə vəsaitlərində dövretməni və mütəmadi şəkildə, maliyyə vəsaitlərinin daxil olmasını tezləşdirir.

Təşkilatlarda istehsalat tapşırıqlarını icra edən heyətlə qarşılıqlı əlaqə yaranır ki, bu da öz-özlüyündə müəssisə çalışanları ilə hesablaşmaları, sosial təminat orqanları ilə və digər təşkilatlarla və insanlarla hesablaşmalara səbəb yaradır.

Bütün həmin hesablaşmalar pul şəklində aparılır. Müəssisə, idarə və təşkilatlar arasında olan hesablaşmalar nağdsız şəkildə aparılır. Nağdsız hesablaşma maliyyə vəsaitlərinin bir hesabdən digər bir hesaba keçirilməyidir. Ümumiyyətlə pul vəsaitlərinin ayrı-ayrı bank əməliyyatlarının yardımı ilə ödəyici (tədiyyəçi) müəssisənin hesabından alıcı müəssisənin hesabına keçirməsidir. Buna görə də müəssisə ilə təşkilatlar arasındakı hesablaşmada müvafiq bank idarəsi (dövlət və kommersiya) vəsaitəçi olaraq çıxış edir. [11 s 34]

Banklar – təşkilatların pul vəsaitlərinin cəlb olunması, yerləşdirilməsi, fiziki və hüquqi şəxslərin maliyyə vəsaitini depozitə cəlb etmiş, maliyyə vəsaitlərini müddətli olaraq və geri qaytarma şərti ilə öz hesabına köçürən, hüquqi və fiziki şəxslərin hesablarını açmış və onların əməliyyatlarını həyata keçirən müstəsna hüquqa sahib kredit təşkilatıdır. Bank hüquqi şəxs mənasını verir.

Ölkəmizdə bank sistemi Azərbaycan Respublikası Milli Bankı (Mərkəzi Bankdan), ölkə sərmayəli kommersiya bankları, özəl sərmayəli kommersiya bankları, ixtisaslaşdırılmış investisiya bankları və başq kredit təşkilatlarından təşkil olunmuşdur. Milli Bank, Azərbaycan Respublikasının prezidentinin 11 fevral 1992-ci ildəki fərmanı ilə keçmiş SSRİ Dövlət Bankının Azərbaycan Respublikasının Dövlət bankı kontorunun, Sənaye-Tikinti Bankı və Aqrar-Sənaye Bankı və s. bazasına əsasən yaradılmışdır. 07 avqust 1992-ci ildə Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi tərəfindən «Azərbaycan Respublikası Milli Bankı barədə» və «Azərbaycan Respublikasındakı banklar ilə bank fəaliyyəti haqqında» qəbul olunmuş qanunların qüvvəyə minməsi ilə bağlı Aqrar-Sənaye Bankı, Sənaye-Investisiya Bankı Milli Bankın tərkibindən çıxarılmaqla, ölkədə səhmdar-kommersiya banklarına çevrilmişdilər. Milli Bank Azərbaycan Respublikası mərkəzi bankıdır, onun işi, funksiya və səlahiyyətləri Azərbaycan Respublikası

Konstitusiyası ilə və «Azərbaycan Respublikası Milli Bankı haqqında». 10 iyun 1996-cı ildə imzalanan qanunla müəyyən edilmişdir. Milli Bank Dövlətin mülkiyyətindədir, onun nizamnamə kapitalı ilə başqa əmlakının başqasına verilməsi qeyri-mümkündür.

İstehsal-kommersiya fəaliyyəti əsasında təşkilatlar arasında həmişəlik olaraq təsərrüfat əlaqələri yaranır, ayrı-ayrı məhsulların alışı və satışı prosesləri icra edilir. Məhsulun (iş, xidmətin) satışından maliyyə vəsaiti daxil olur. Malsatanlar daxil olan malların podratçılar tərəfindən icra edilən iş və xidmətlərin dəyəri verilir.

Bunlardan əlavə büdcə, bank, ayrı-ayrı ictimai müəsisələrlə, müəssisənin işçi heyəti və başqa hüquqi və fiziki şəxslərlə hesablaşma işləri aparılır. Təşkilatlar arasında aparılmış bütün əməliyyatlar pul köməyi və iştirakı ilə həyata keçirilir. Nəticədə pul vəsaiti təşkilatın fəaliyyətinin davamı etməsi və idarə edilməsində önəmli vasitə rolunu oynamaqdadır.

Müəssisə ilə təşkilatların arasında edilən hesablaşmalar iki şəkildə: nağd və nağdsız olaraq həyata keçirilir.

Maliyyə vəsaitinin saxlanması və təşkilatlar arasında nağdsız hesablaşmaların həyata keçirilməsi üçün hər bir təşkilatın olduğu ərazidə yerləşən bankda ona hesablaşma hesabı və başqa hesabları açılır.

Bank tərəfindən aparılmış əməliyyatlar təşkilatlar arasındakı hesablaşmaların sistemində ən mühim forma hesab edilir. Hesablaşmanın həmin forması ilə müəssisələrin arasında imzalanmış müqavilələrə əsasən aparılmış alqı-satqı işlərinin və bütün təsərrüfat işləri ilə bağlı olan hesablaşmalar həyata keçirilir. [8 s 211]

Azərbaycanda mövcud olan qaydalara əsasən mülkiyyət formasından asılı olmayaraq ölkə, kooperativ, səhmdar, kollektiv, birlikdə, ictimai, xüsusi mülkiyyətli formalı və başqa müəssisələr, təşkilatlar və idarələr öz maliyyə vəsaitlərini banklarda saxlamalıdırlar.

Təşkilatlar cari hesablaşmaları yerinə yetirmək və işçi heyətinə maaşın verilməsi üçün nağd maliyyə vəsaitini özlərinə aid kassaya gətirirlər. Təşkilatlar kassalarında nağd pulu təsdiq olunmuş limit dərəcəsində saxlaya bilərlər.

Təşkilatlarda hesablaşma əməliyyatlarının səmərəli və məqsədəuyğun təşkil edilməsi maliyyə vəsaitləri üzrə proseslərin, hesablaşma və kredit proseslərinin aparılması səviyyəsindən çox asılıdır. Maliyyə vəsaiti, hesablaşma ilə kredit əməliyyatlarının mühasibat uçotu qarşısında adətən aşağıda göstərilən vəzifələr durur:

- qeyri-nağd və nağd hesablaşmaların zamanında sənədləşdirilməsi və doğru aparılması;
- mühasibat uçotu yazılışları üzrə nağd maliyyə vəsaitinin və hesablaşmaların büöv və operativ əks etdirilməsi;
- maliyyə vəsaitinin hazırda mövcud olan qanunçuluğa müvafiq olaraq müəyyən edilmiş limit, smeta və fondlar üzrə istifadə edilməsini təmin etmək;
- müəyyən edilmiş zamanlarda maliyyə vəsaitinin, hesablaşmaların durmunun inventarlaşmasına aparmaq, zamanı keçmiş və kreditor debitor borclarının olmasının qarşısını almaq;
- təşkilat kassasında, bankdakı hesablaşma hesabı ilə digər hesablardakı maliyyə vəsaitinin qalığına, saxlanmasına nəzarətin təmin edilməsi;
- hesablaşma–ödəmə qaydasının gözlənilməsi, alınan material qiymətləri və xidmətlərdəki pul vəsaitinin zamanında verilməsinə nəzarət etmək.

Fəsil III. Pul vəsaitlərinin hərəkətin haqqında hesabatın formalaşdırılması metodologiyası və onun informativliyinin artırılması.

Maliyyə vəsaitlərinin hərəkəti barədə hesabatın təqdim olunması. Maliyyə vəsaitlərinin hərəkəti aşağıda göstərilən 3 fəaliyyət növünə müvafiq olaraq təsnifləşdirilməlidir:

- ✓ Əməliyyat fəaliyyəti;
- ✓ İnvestisiya fəaliyyəti;
- ✓ Maliyyələşdirmə üzrə fəaliyyət.

Bu o mənanı verir ki, müəssisədə yaranan hər-hansı maliyyə vəsaitlərinin hərəkəti yuxarıdakı üç növ fəaliyyətlərdən birinə uyğun olmalıdır.

Hər üç fəaliyyət növündə təqdim olunan informasiya təşkilatın əməliyyatlarını göstərməlidir. Pul vəsaitlərinin hərəkəti barədə hesabatda təşkilatın bu fəaliyyət növlərində müqayisəli informasiyası təqdim olunmalıdır. Müəssisə həmin fəaliyyətlərdən əmələ gələn pul vəsaitləri hərəkətini öz təsərrüfat fəaliyyətinə lap çox uyğun gələn formada verməlidir. Ancaq, bu o demək deyildir ki, təşkilatın hər hansı bir hesabat formatını seçməsi mümkündür.

Hesabat dövrü müddətində pul vəsaitlərinin hərəkəti üzrə son nəticə pul vəsaitləri ilə onların ekvivalentlərinin dövrün başlanğıcından sonunadək hərəkətinin nəticəsi sayılır. Pul vəsaitləri ilə onların ekvivalentlərinin yekun nəticəsini Mühasibat balansı üzrə birbaşa müəyyən etmək mümkün olmadıqda, maliyyə hesabatları qeydlərində lazımı uyğunlaşdırma təqdim olunmalıdır.

Standart üzrə 18-ci maddədə yazılır: “Bu standartın 12, 15, 17-cı maddələrində müəyyən olunmuş məcburi başlıqların altında maddələr Pul vəsaitlərinin hərəkəti barədə hesabatda qeyd edilərkən, müəssisə 2 №-li Əlavədə müəyyən olunmuş hesabat formatına riayət etmək məcburiyyətindədir”. Sözügedən sənəddə Pul vəsaitlərinin hərəkəti barədə hesabatlarını 5 №-li Milli Mühasibat Uçotu Standartına əsaslanaraq hazırlamış müəssisələr tərəfindən istifadə ediləcək Pul vəsaitlərinin hərəkəti barədə hesabat formatın təqdim olunmuş. [8 s 265]

3.1. Əməliyyat fəaliyyətindən yaranan pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında məlumatın təqdim edilməsi.

Əməliyyat fəaliyyəti – təşkilatın əsas gəlir gətirən, həmçinin investisiya fəaliyyəti ilə maliyyələşdirmə üzrə fəaliyyətdən əlavə digər fəaliyyətidir. Müəssisə, əsasən bəzi fəaliyyətlərin göstərilməsi üçün yaradılır. Əməliyyat fəaliyyətindən əmələ gələn pul vəsaitləri həmin kommersiya fəaliyyətləri əsasında əmələ gələn pul vəsaitləridir, misal üçün:

- Məhsulların satılması ilə xidmətlərin göstərilməsi, icarə haqqı, komission ilə sığorta yığımları, qeyri-maddi aktivlərdə istifadə hüququna əsasən ayırmalar;
- Xammalın əldə edilməsi, ehtiyatların yaradılması, çalışanların maaşları, icarə haqları və başqa müəssisənin qeyri-maddi aktivləri üzrə istifadə olunma hüququnun əvəzinin verilməsi.

Ancaq təcrübədə, müəssisədə investisiya fəaliyyəti ilə maliyyələşdirmə üzrə fəaliyyətdən əlavə hər-hansı fəaliyyətdən əmələ gələn pul vəsaitləri əməliyyat fəaliyyətinə daxil edildiyinə görə, əməliyyat fəaliyyətindən əmələ gələn maliyyə vəsaitlərini qalıq olaraq müəyyənləşdirmək lap məqsədə uyğun olardı.

Əməliyyat fəaliyyəti əsasında əmələ gələn pul vəsaitlərinin hərəkəti dolayı üsul sayəsində müəssisənin uçot qeydlərindən müəyyən etmək olar. 5 №-li Milli Mühəsibat Uçotu Standartı üzrə *“dolayı metoda”*. İstinad olunu. .Bu üsulun istifadəsində əməliyyat fəaliyyəti əsasında yaranan maliyyə vəsaitlərinin hərəkəti hesabat dövrünə qazanc yaxud zərərin həcmi pul vəsaitlərinin hərəkətinə nəzərdə tutmamış maddələr (məsələn, kapitalda dəyişikliklər ilə amoptizasiya) üzrə düzəlişlərin olunması metodu ilə hesablanır. Beləliklə əksinə əməliyyat fəaliyyətdə mənfəətə təsiri göstərməyən ancaq nəticədə məhz maliyyə vəsaitlərinin hərəkətinə səbəb yaradan maddələr mövcuddur. Ancaq əməliyyat fəaliyyətində mənfəət qazanc və zərər barədə hesabatda tərkibinə maliyyə vəsaitlərinin hərəkəti barədə hesabatda həm də investisiya (misal üçün, müəssisənin uzunmüddətli verilən borcların faizləri üzrə gəlir) ya maliyyələşdirmə aktivləri (misal üçün, uzunmüddətli verilən borcların faizlərinə əsasən ödənişlər) kimi təsnifləşdirilmiş gəlir və məsrəfləri daxil edir . Bu cür maddələr əməliyyat fəaliyyəti əsasında əmələ gələn pul vəsaitlərinin hərəkəti

olaraq göstərilə bilməzlər, və maliyyə vəsaitlərinin hərəkəti barədə hesabatda xüsusi olaraq açıqlanmalıdırlar. Ona görə də müəssisənin “normal” işindən əmələ gələn pul vəsaitlərini qalıq olaraq müəyyənləşdirmək lap düzgün olardı.

Pul vəsaitlərinin hərəkəti barədə hesabatlarını birbaşa üsulu tətbiq edərək hazırlayan təşkilatlar pul vəsaitlərinin daxil olmaları və pul vəsaitləri ilə ödənişlərin önəmli siniflərini açıqlamalıdırlar. [24 s 117]

Pul vəsaitləri hərəkəti barədə hesabatın məqsədi istifadə edənlərin hesabat dövrü müddətində müəssisənin maliyyə vəsaitlərinin hərəkəti haqqında məlumatla təmin etməkdir. Həmin informasiyanın qazanc və zərər haqqında hesabatında təqdim olunmamağının səbəbləri aşağıda qeyd olunmuşdur:

Qazanc və zərər barədə hesabat mühasibat qaydalarına müvafiq olaraq, təkcə mənfəəti təqdim etməkdədir. Misal üçün, gəlir (və bütün başqa mühasibat maddələri) hesablama üsuluna əsasən tanınmalıdır. Nəticədə, əsas əməliyyat gəliri hansısa fəaliyyətlər əsasında əldə olunmuş vəsaitləri yox, hesabat dövrü müddətində qazanılan ümumi gəlirin həcmi əks etdirir. Belə ki, mənfəət maliyyə vəsaitlərinə daxil olmayan məsrəflər (məsələn, amortizasiya) çıxılandan sonra qalmış məbləğdir. Ona görə də, mənfəət maliyyə vəsaitinin mədaxili hesab edilmir.

Maliyyə vəsaitlərinin daxilolmalarının ilə xaricolmalarının bir çox bazası Mənfəət və zərər barədə hesabatda açıqlanmasa belə, həmin əməliyyatlardan alınan nəticələr Mühasibat balansında əks edilir. Misal üçün, müəssisə bankdan 100 000 manat borc aldığı zaman, həmin pul vəsaitlərinin mədaxili Mənfəət ilə zərər haqqında hesabatda deyil, Mühasibat balansında öhdəliklərin çoxalması kimi təqdim ediləcək. Eyni formada müəssisə səhmdarlarına 75 000 manat həcmində dividendlər ödədikdə, həmin əməliyyat Mənfəət və zərər barədə hesabatda yox, Kapitalda dəyişikliklər barədə hesabatda ehtiyatların hərəkəti olaraq əks edilir.

Əməliyyat fəaliyyəti üzrə əldə edilən faktiki pul vəsaitlərinin hərəkəti qazanc və zərər haqqında hesabatda təqdim edilmiş balans mənfəətini başlanğıc nöqtəsi olaraq istifadə etməklə müəyyən etmək (ona görə ki, həmin məbləğ əməliyyat fəaliyyəti nəticəsini uçot qaydalarına müvafiq olaraq əks etdirir) və balans

mənfəətində əməliyyat fəaliyyəti əsasında müəssisəyə xalis maliyyə vəsaitlərinin mədaxilinə çevrilməsi şəklində uyğunlaşdırmaq olar.

Standartın 11-ci maddəsinə əsaslanaraq, müəssisə xalis mənfəət yaxud zərərə düzəlişlər etməklə, aşağıda göstərilənləri nəzərə almaqla, əməliyyat fəaliyyətindən əmələ gələn pul vəsaitlərinin hərəkəti barədə informasiyanı maliyyə hesabatlarında göstərməlidir:

- hesabat dövrünün əvvəli ilə sonuna olan ehtiyatlar, əməliyyat debitor ilə kreditor borclarındakı qalıqların dəyişməyini;
- mənfəət və zərər barədə hesabatda daxil olmuş qeyri-pul maddələri üzrə açıqlanan məlumatı.

Bura qeyri-pul maddələrinə amortizasiya məsrəfləri, qiymətləndirilən öhdəliklər, təxirə salınan vergi, xarici valyutanın mübadiləsindən əmələ gəlmiş sair gəlirlər və məsrəflər, asılı təşkilatların bölüşdürülməmiş qazancı yaxud zərəri və azlıq təşkil etmiş mülkiyyətçilərin payları aiddir.

Qiymətləndirilən öhdəliklər qeyri-müəyyən ödəniş vaxtına və məbləğinə sahib olan öhdəliklərdir. Əsasən qiymətləndirilmiş öhdəliklər məsrəf kimi tanınırlar və gələcəkdəki hesabat dövrlərində ödənilməsinə baxmayaraq cari hesabat dövrün üzrə mənfəətnə daxil edilirlər. Qiymətləndirilən öhdəliklər hesabı üzrə səmərəli ödənişlər hesabat dövründəki pul vəsaitlərinin hərəkətinə təsir etsə də, hesabat dövründəki xalis mənfəəti təsir etmir və ona görə də xalis əməliyyat maliyyə vəsaitlərinin hərəkəti hesablanan zaman mənfəətdən çıxılır. Qiymətləndirilən öhdəliklərin maliyyə vəsaitlərinin hərəkətinə effekti müəyyən etmək üçün mənfəət və zərər barədə hesabatda qiymətləndirilən öhdəliklər olaraq tanınan məbləğ təzədən balans mənfəətinə əlavə olunmalıdır (qiymətləndirilən öhdəliklərdən qaytarılmasından əmələ gəlmiş gəlir balans mənfəətindən çıxarılmalıdır) və son olaraq həqiqi ödənişlər balans mənfəəti üzrindən çıxarılmalıdır.

(d) investisiya fəaliyyəti ilə maliyyələşdirmə üzrə fəaliyyətdən əmələ gələn pul vəsaitlərinin hərəkəti ilə əlaqəli bütün başqa maddələrdə göstərilmiş məlumatı.

[32 s 176]

Buraya satışdan gəlirlər, investisiyalar və uzunmüddətli aktivlər, fyuçers və svop müqavilələrindən alınan gəlirlər və məsrəflər, dividendlər ilə investisiyalardan yaranmış faizlər, maliyyə icarəsi ilə faizlər üzrə ödənişlər aiddir. (Müəssisə tərəfindən ödənilmiş dividendlər maliyyə ehtiyatlarının hərəkəti ilə açıqlanır və həmin məsələ üzrə hər-hansı düzəlişlərin olunmasına ehtiyac duyulmur).

Standartda 12-ci maddədə əməliyyat fəaliyyəti əsasında yaranan pul vəsaitlərinin həcmi müəyyən etmək üçün pul vəsaitlərinin hərəkəti barədə hesabatın forması üzrə açıqlanmalı olan maddələri qeyd edilir.

Həmin maddələrdən ibarət forma təkcə birləşdirilmiş (konsolidə olunmuş) maliyyə hesabatlarına dair Milli Mühəsibat Uçotu Standartlarının tərtib olunması zamanı müvafiq səmərə verəcək. Həmin sənədin “təvsiyələr” bölümündə təqdim edilmiş misalda hər bir pul həcmi necə hesablandığı haqqında ətraflı məlumat təqdim edilir.

3.2. İnvestisiya fəaliyyətindən yaranan pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında məlumatın təqdim edilməsi.

İnvestisiya fəaliyyəti – kreditlər ilə faiz məsrəflərini yaradan başqa borcların verilməsi, geri alınması, uzunmüddətli aktivlərin ilə maliyyə vəsaitlərinin ekvivalentlərinə məxsus olmayan investisiyaların əldə olunması və xaricə olmasıdır. Nəticədə, təşkilat qeyri-maddi, bioloji aktivlər, daşınmaz əmlak, fabrik, avadanlıq, daşınmaz əmlaka investisiyalar, təbii sərvətlər və başqa belə aktivlər aldığı və ya satdığı zaman, bu cür əməliyyatlar investisiya fəaliyyətinə daxil edilir. İnvestisiya fəaliyyətinə həmçinin, səhmlər və başqa qiymətli kağızlar şəklində investisiyaların əldə olunması və idarə olunması daxil edilir. Ancaq, malgöndərənlərə verilmiş və ya sifarişçilərdən alınmış avans ödənişlər, eyni zamanda uzunmüddətli aktivlərin yaxud qiymətli kağızların əldə edilməsi və satılması (bu cür əməliyyatlar təşkilatın əsas fəaliyyətinə daxil olduqda) əməliyyat fəaliyyəti olaraq təsnifləşdirilməlidir.

Aşağıda göstərilən misallar investisiya fəaliyyətinə daxildir:

- torpaq, tikili və texnikanın, daşınmaz əmlaka investisiyanın və təbii sərvətlərin, qeyri-maddi və bioloji aktivlərin qazanılması və ya xaric edilməsi ;
- torpaq, tikili və təchizatın müəssisənin özünün hesabına inşa olunması üzrə işlər;
- başqa müəssisənin kapital və borc vəsaitlərinin əldə olunması yaxud xaric olunması;
- səhmlərinin verilməsi yaxud geri alınması;
- fyuçers, forvard, opsiya ilə svop müqavilələrinin əməliyyat inkişafı və maliyyələşdirmədəki fəaliyyətin əhatə çərçivəsinə daxil ediləndə hazırlanması və icra edilməsi.

İnvestisiya fəaliyyətinə, eyni zamanda başqa müəssisələrin səhmdar kapitalı üzrə iştirak hüququ, borclarının və birlikdə müəssisələrdə (kommersiya yaxud ticarət fəaliyyətinə daxil olan müəssisələr istisna edilməklə) faizlərin əldə olunması və idarə olunmasında maliyyə vəsaitlərinin daxilolmaları ilə xaricolmaları aiddir. Digər tərəflərə verilmiş borclar yaxud avanslar investisiya fəaliyyətinə daxildir.

Əldə olunmuş faizlər və dividendlər ayrıca təsnifləşdirilməlidirlər və əsasən, investisiyanın fəaliyyətinə daxil edirlər. [20 s 55]

Standartın 14-cü maddəsi əsasında, maliyyə vəsaitlərinin hərəkətinin netto əsasında təqdim olunduğu hallar istisna edilməklə, müəssisə investisiya fəaliyyətindən əmələ gələn pul vəsaitlərinin daxilolmaları ilə xaricolmalarının əsas növləri barədə məlumatı xüsusilə təqdim etməli olması qeyd olunur. Pul vəsaitlərinin bütöv effektinin göstərilməsinə icazə verilmir –daxilolmalar, həmçinin xaricolmalar qeyd edilməlidir.

Standartda 15-ci maddədə pul vəsaitlərinin hərəkəti barədə hesabat investisiya fəaliyyəti əsasında yaranan aşağıdakı məbləğlərin daxil olunmalı olduğu göstərilir:

Standartın 15-ci maddəsində eyni zamanda fyuçers, forvard və opsiya müqavilələrində açıqlamaların tələbləri qeyd olunmuşdur.

İlk ödəniş müddəti üç aydan az olan investisiyalar pulların dövriyyə müddəti zamanı ödəniləcəyinə aid şübhə var olduqda, pul vəsaitlərinin ekvivalentləri olaraq nəzərə alınmırlar

Hansı maddənin pul vəsaitlərinin ekvivalenti məvhumuna cavab verib-vermədiyini aydınlaşdırmaq üçün istifadə olunmuş uçot siyasəti uyğun olaraq izah edilməlidir.

3.3. Maliyyələşdirmə üzrə fəaliyyətdən yaranan pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında məlumatın təqdim edilməsi.

Maliyyələşdirmədə fəaliyyət - müəssisədə mülkiyyətçilərin qoyuluşları, mülkiyyətçilər arasındakı kapitalın bölüşdürməsi, həmçinin üçüncü tərəfdən borcların əldə edilməsi və onların geri verilməsidir. Maliyyələşdirmədə fəaliyyəti aşağıda göstərilən misallarda göstərmək mümkündür:

- Müəssisə səhmlərinin buraxılması və geri verilməsi;
- Borcların alınmaldə edilməsi və ödənilməsi;
- Maliyyə lizinində aktivlərin əldə olunması və xaric olunması.

Maliyyələşdirməyə fəaliyyətdən əmələ gələn pul vəsaitlərinin hərəkəti zamanı maliyyə mənbələrinin əldə olunması, onların idarəsi və geri verilməsinə aid pul vəsaitlərinin hərəkəti daxildir. Həmin maliyyə mənbələrinin istiqrazları, borc öhdəliklərini ilə səhmdar kapitalı daxil etməsi mümkündür. [13 s 321]

Ödənilmiş dividendlər xüsusilə təsnifləşdirilməlidir və əsasən maliyyələşdirmə üzrə fəaliyyətdən əmələ gələn pul vəsaitlərinə daxil edilirlər.

Fyuçers müqaviləsi – investisiyalar üzrə çox mürəkkəb və kəskin formadır. Həmin müqaviləyə adətən, investor gələcək zamanda müəyyən həcmdə məhsulu və ya maliyyə vəsaitlərini öncədən razılaşdırılmış qiymətlə əldə etməyi və ya satmağı özünün öhdəliyinə götürür və qazancı müqavilə ilə nəzərdə tutulan fəaliyyətlə deyil, həmin müqaviləni sataraq əldə edir.

Svop müqaviləsi - gələcək zamanda satılması zəmanəti ilə malın və ya maliyyə vəsaitlərinin müvəqqəti alınması üçün müqavilədir. Həmin müqavilələr də, fyuçers müqavilələrinə oxşar olaraq çox mürəkkəb müqavilələr sayılır və əsasən, həmin

sahədə müəyyən təcrübə ilə müvafiq işçi heyətinə sahib olan iri müəssisələr tərəfindən istifadə edilirlər. Maliyyə vəsaitlərinin hərəkəti milli valyuta həcmində hesablanır. Svop müqavilələri çox zaman bəzi risklərin hedcinqi, faiz riskinin sığorta olunması üçün istifadə olunurlar. Həmin müqavilələr eyni zamanda iftixar üçün də istifadə edilə bilirlər. Onların səhm yaxud fyuçers müqavilələri kimi alınıb-satılması mümkün deyil, ancaq hər birisi xüsusiyyətlərinə əsasən unikaldir.

Forvard müqaviləsi –məhsuluun çatdırılması bağlandığı dövrdə müəyyən tarixdə yaranan, ancaq malın qiymətinin müqavilənin imzalandığı tarixdə müəyyən edilmiş nağd hesablama ilə həyata keçirilən təcili əməliyyatdır. Fyuçers müqavilələrindən ayrı olaraq, forvard müqavilələri qeyri-rəsmi olaraq imzalanırlar və əsasən qeyri-standart olurlar. Ayrıca olaraq, həmin müqavilələrdə iştirak edən tərəflərin biri-birinin kredit risklərini daşımali məcburidir. Fyuçers müqavilələrində isə bu cür hal müşahidə edilmir. Eyni zamanda, həmin müqavilələr təcili birja müqavilələri sayılmadığı üçün, satıcını ilkin kapital məsrəflərindən azad edən bazar tələbləri mövcud deyildir. Forvard müqaviləsində aşkar edilmiş qiymət xüsusi məhsulun qiymətidir. Həmin malın qiymətinin dəyişməsi ilə əlaqəli olaraq, forvard müqaviləsinin qiyməti mənfi yaxud müsbət olur. Forvard müqavilələr üzrə qiymətin təyin olunması fyuçers müqavilələrində olduğu şəkildədir. Fyuçers müqavilələrindəki kimi, forvard müqavilələrində qiymətin təyin olunması üçün birinci olaraq spot qiymət pul aktivinin fyuçers və cari qiymətlərinin arasında olan fərqə əlavə olunur.

Option –öncədən müəyyən olunmuş vaxt ərzində səhm, məhsul, valyuta, indeks yaxud borcun əvvəlcədən müəyyən olunmuş qiymətə almaq (istehlakçının opsiunu) və ya satmaq (satıcının opsiunu) hüququ sayılır. Səhmdə opsiunun məbləği əsasən 100 səhm olur. Option müqaviləsinin hər birində istehlakçı (opsiunun sahibi) ilə satıcı (opsiunun satıcısı) olmalıdır. Option müqaviləsində satıcı qarşı tərəfə bir sıra səhmləri ötürməlidir. Səhmlərin verilməsi mümkün olmadığı zaman (məsələn, indekslər ötürülməli olduğu zaman), müqavilə maliyyə vəsaitlərinə bağlı olur. Option sahibi üçün potensial ziyan opsiunu əldə etmək üçün ödənilən məbləğlə məhdudlaşır. Option istifadə olunmadıqda, qüvvədən düşür. Əldən ələ keçmiş

səhmlər və ya opsiyunun əldə olunması üçün ödənilmiş maliyyələr itmir. İstehlakçı üçün yuxarı hədd üzrə məhdudiyyət mövcud deyil. Ona görə də, opsiyalar da səhmlərə uyğun olaraq qeyri-simmetrik ödənişlər sisteminə sahibdir. Satıcı üçün də, müqavilə icra edilməyincə potensial zərər qazanmaq ehtimalı vardır, ona görə ki, opsiyon üzrə nəzərdə tutulan səhmlər artıq ona aiddir. Opsiyalar bir sığortalanma aləti olaraq istifadə edilirlər. Bir alət olaraq, opsiyon sahibinə səhmlər dəyərində olan bəzi miqdarda kapitalla nəzarət etmə imkanı verir. Opsiyaların sahibini müəyyən dövr müddətində qiymətin dəyişməsinə sığortalamaqdadır. Risk təkcə opsiyadan əldə ediləcək mənfəətin həcmi ilə kifayətlənir (istisna olaraq təkcə hələ əldə edilməmiş satıcının səhm üzrə opsiyonunu qeyd etmək olar). [9 s 75]

Standartda 16-cı maddədə “müəssisənin, pul hərəkətlərindən irəli gələn iri həcmdə pul vəsaitlərinin daxilolması ilə xaricolmasını ayrıca göstərməli” olduğu qeyd olunur. Maliyyə vəsaitlərinin hərəkətinin nettoya əsasən göstərilməsinə yol verilmir, pul vəsaitlərinin daxilolması, həmçinin xaricolması qeyd edilməlidir.

Standartda 17-ci maddədə maliyyələşdirmə üzrə fəaliyyətdən əmələ gələn pul vəsaitlərinin hərəkəti barədə informasiya açıqlanır.

- Həmin məbləğ hesabat dövrü müddətində səhmdarlara həqiqətən ödənilmiş ümumi məbləğ sayılır.
- Həmin məbləğ bütün borclar üzrə faizlərin ödənişləri ilə maliyyə icarələri üzrə faiz ödənişlərinin toplusudur.

3.4. Pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabatın informativliyinin artırılması istiqamətləri.

Pul vəsaitinin hərəkəti barədə hesabat müəssisədə maliyyə hesablarına xeyli mühüm bir əlavə sayılır. Ona görə ki, uçot mənfəəti müəssisənin uğurunun tək göstəricisi deyildir. Pul vəsaitinin hərəkəti barədə hesabatda əsas diqqət maliyyə vəsaitlərinin mənbələri ilə onun hara istifadə olunduğuna yönəlir. Sözügedən hesabat müəssisədə likvidliyin və ödəmə qabiliyyətinin çox önəmli göstəricisidir. Pul vəsaitlərinin hərəkəti barədə hesabatın hazırlanması Beynəlxalq Mühasibat Uçotu Standartları ilə tənzimlənməkdədir. Həmin standart, 7 nömrəli standartdır.

Maliyyə vəsaitinin hərəkəti barədə hesabatda əsas 3 məvhum vardır. Onlara pul vəsaiti, pul vəsaiti ilə onun ekvivalentləri, pul vəsaitlərinin hərəkət məvhumları aiddir. Həmin anlayışlar standartlarda izah olunur.

Pul vəsaitləri dediyimiz zaman kassada olan nağd maliyyə vəsaitləri və bank hesabında saxlanılmış və tələbata görə təqdim edilən pul vəsaitləri nəzərdə tutulmaqdadır. Pul vəsaitləri ekvivalentləri isə az bir ödəniş müddətinə sahib olan, pul vəsaitlərinin öncədən məlum olan həcmində asan çevrilə bilən və həmin aktivlərin dəyərində dəyişmə üzrə cüzi riskə məruz qalmış yüksək likvidlikli investisiya qoyuluşları sayılır. Pul vəsaitlərinin hərəkəti də pul vəsaitləri ilə onun ekvivalentlərinin daxil olması, xaric olmasıdır ki, bu mühasibat uçotu üzrə mədaxil və məxaric də adlanır. Pul vəsaitlərinin hərəkəti barədə hesabatda dövrün öncəsində olan pul vəsaiti və il ərzində olan pul vəsaiti ilə onun ekvivalentlərində olan dəyişiklikləri göstərir.

Pul vəsaitlərinin hərəkəti barədə informasiya müəssisənin maliyyə vəsaitlərini toplamaq, onları istifadə etmək imkanının dəyərləndirilməsi üçün əsası təmin etməkdədir. Bütün müəssisələr, məbləğindən və fəaliyyət göstərdiyi sahədən asılı olmayaraq, Pul vəsaitlərinin hərəkəti barədə hesabatı təqdim etmə məcburiyyətindədir. Əsas müəssisələri maliyyə vəsaitlərinin hərəkəti barədə hesabatı təqdim olunursa da onun törəmə müəssisələri üzrə bu hesabatı mütləq təqdim etməlidirlər. [8 s 165]

Pul vəsaitlərinin hərəkəti barədə hesabat dövr müddətində müəssisənin pul vəsaitləri hərəkətini və hesabat dövrünün axırına olan pul vəsaitlərinin həcmi əks etdirir. Ancaq, “pul vəsaitləri” məvhumu çox məhdud məvhumdur, bilavasitə müasir iqtisadiyyatda və həmin anlayışa uyğun olan bəzi digər növ qoyuluşlar da vardır. Pul vəsaitlərinin hərəkəti barədə hesabatda bu cür növ qoyuluşlar nəzərə alınmayaraq təkcə nağd pul vəsaitlərinə diqqət edildikdə, həmin hesabat çox məhdudlaşdırılaraq təcrübədə az yararlı olacaqdır. Ona görə də, Pul vəsaitlərinin hərəkəti barədə hesabat pul vəsaitlərini, eyni zamanda digər növ qoyuluşları (pul vəsaitlərinin ekvivalentlərini) göstərməlidir.

Nəticə.

Pul hesablaşmaları, nəticə baxımdan hesablaşma əməliyyatları pulların hərəkətini təmin edən önəmli amildir. Onların zamanında və doğru aparılması istehsal prosesinin əsas şərti hesab olunur. Respublikamızda iqtisadiyyatın inkişaf etdirilib təzə daha yüksək zirvəyə yüksəldilməsində, onun bütün vasitələrinin ahəngdar və templi inkişaf etdirilməsində iqtisadi vasitələrin hamısı ilə bigə pul vəsaitlərindən doğru istifadənin və hesablaşma proseslərinin əhəmiyyətli təşkilinin də çox əhəmiyyəti mövcuddur. Qeyd etmək gərəkdir ki, hesablaşma əməliyyatlarında effektivin birinci növbədə, müəssisədə mühasibat uçotunu vəziyyətindən asılıdır. Bu, bu cür bir fikri formalaşdırmaq üçün imkan yaradır ki, təşkilatın mühasibatlığı uçotun bəzi prinsiplərinə və mövcud qanunvericilik mənbəyinə ilə normativ sənədlərə istinad etməlidir.

Maliyyə vəsaitləri və hesablaşma əməliyyatlarının doğru uçotunun istehsalın iqtisadi əhəmiyyətliliyinin yüksəldilməsinə, məhsul keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasına, iqtisadiyyatın intensiv yüksəlişinə fərqli yollarla təsir edir. Bundan əlavə, iqtisadi kateqoriyalardan ayrı olaraq istehsal və tədavülün bütün prosesləri üzərində bilavasitə iştirak edir və ona görə də, iqtisadiyyatın templi və proporsional inkişafı zamanı daha böyük səmərəyə malikdir. Belə ki, yuxarıda qeyd etdiyimiz şəkildə sənaye müəssisələrində maliyyə vəsaitlərinin və hesablaşma proseslərinin uçotunun faydalı təşkilinin önəmi böyükdür.

Aydın olduğu kimi, mühasibat (maliyyə) uçotundan faydalananlar (menecer, investoru, kreditor, istehlakçılar, hökumət orqanları və s.) maliyyə hesabatlarından önəmli olan məlumatlar yığır və həmin məlumatlara əsasən qaydalar qəbul edilirdilər. Mühasibat uçotu sistemi ilə hesabat formalarının qəbul olunmuş tamamilə prinsiplər ilə standartlar yığımına istinadlı faydalananların müvafiq, etibarlı, müqayisə olunan informasiyalara əsasən doğru qərar qəbul etməsinə imkan yaradır. Bazar iqtisadiyyatı mühitində maliyyə hesabatının qarşısında aşağıdakı kimi önəmli vəzifələr qoyulubdur:

1. Hesabat bəzi tələblərə verməli və ona müvafiq vəziyyətdə qurulmalıdır;

2. Hesabat göstəriciləri etibarlı, ardıcıl, doğru və müqayisə edilə bilən olmalıdır;

3. Hesabat sadə, başa düşülən olmalı və qeyd olunmuş zamanda düzəliş edilməli, lazımi yerlərə təqdim edilməlidir.

Pul siyasətini həyata keçirmiş orqan Mərkəzi Bank hesab edilməkdədir. Eyni zamanda qeyd etməliyəm ki, həqiqi vasitələr də dedikdə uçot və məcburi ehtiyac, açıq bazarda aparılan əməliyyatlar nəzərdə tutulmaqdadır. Tipik inzibati vasitələrə isə standart, lisenziya , rentabellik və ticarət əlavəsi, valyuta məhdudluğu, ixracatçının satış pulu və s. aiddir. Tənzimləmə üsulunda oyun qaydaları da mövcuddur ki , həmin oyun qaydalarına iqtisadi oyun deyilir. Tənzimləmə üsulları hüquqi və inzibati üsul olaraq iki hissədən təşkil olunmuşdur. Arada qeyri iqtisadi üsulu yaddan çıxarmaq olmaz. Həmin metodlarda mənəvi inandırmadan istifadə olunmalıdır. Bu üsul ölkəyə onun gücünə əsaslanır ki, bunu da həqiqətən qeyd etməkliyik. Onalara da əsaslı məqsəd kənardan gəlmiş və xarici malları lap da az bir halda almaq, yerli yalnız ölkədə istehsal edilən malların istifadəsindən ibarətdir. Maliyyə siyasətində Mərkəzi Bankın yeri danılmazdır.

Mərkəzi Bank qaydalarına aiddir: -rəsmi ehtiyat tələblərində tənzimlənmə; açıq bazardakı əməliyyatlar; faizin uçot dərəcəsi və manipulyasiya olunması (diskont siyasəti). Dövlətdə bu və ya digər dövrdə əmələ gələn iqtisadi durumdan tabeli şəkildə Mərkəzi Bank ucuz yaxud bahalı pullar siyasəti həyata keçirir. Ucuz pul siyasəti ümumiyyətlə iqtisadi tənəzzül ilə yüksək işsizlik səviyyəsi vəziyyəti üzrə səciyyəvidir. Onun məqsədi məşğulluğu çoxaltmaq üçün kreditləri lap da ucuz və asan qazanmaqdır. Buna görə də bir neçə tədbirlər həyata keçirilir. Birinci faizin dərəcəsi xeyli azalmalıdır, ikinci də açıq bazarda kommersiya ehtiyat parçasını artırmaqdan təşkil olunmuşdur. Üçüncüsü, Mərkəzi Bank norma olmaqla ehtiyat normasını hədsiz şəkildə azaldır. Maliyyə çağırışı multiplikatorunda artışı halı yaranır. Müəssisə bir qiymətlərə inflyasiya vəziyyəti ilə bağlı olaraq qiymətlərin artışı və gələcək qiymətlərin artışı və ya azlığı ilə əlaqəli olaraq hər ikisinə düzəliş etməkdədir. Bunu nəzərə almamaqla aktivdən davamlı bir halda istifadə edilərsə yaranan gələcək pul vəsaitləri fəaliyyətinin əsasını və **diskont dərəcəsinin**

tamamilə yekununu özündə göstərmirsə, müəssisə bir təsiri təmiz pul vəsaitləri fəaliyyətinin dəyərləndirilməsinə də daxil etməli deyildir. İdarələrin idarə edilməsi və uçot ilə arasındakı əlaqə kimi idarənin uçotunu həqiqətən vurğulamaq gərəkdir. Həmin uçotu idarəetmə funksiyasında lazımı funksiyaları icra etməsi üçün önəmli olan informasiyanın emalı sistemini özündə göstərir.

Maliyyə vəsaitlərinin hərəkəti üç kateqoriyaya ayrılır. Bunlar əməliyyat, investisiya və maliyyə fəaliyyətləridir. Əməliyyat fəaliyyəti dediyimiz zaman müəssisənin əsas gəlir gətirmiş eyni zamanda investisiya və maliyyə fəaliyyətləri üzrə fərqli olan fəaliyyətlərdir. İnvestisiya fəaliyyətləri də uzunmüddətli aktivlər ilə pul vəsaitlərinin ekvivalentlərinə məxsus olmayan başqa investisiyalardan əldə edilən daxilolmalardır. Maliyyə fəaliyyəti də səhm kapitalının və üçüncü tərəfdən əldə edilən borcların həcmində və tərkibində dəyişikliklərə səbəb yaradan fəaliyyətlərdir. Hesabat dövrünün əvvəlində olan pul vəsaitlərinin miqdarı ilə hesabat dövrü daxilində olan bəhs olunan bu üç kateqoriyada yaranan dəyişikliklərdən sonra hesabat dövrü sonunda balans hesabatı üzrə göstərilmiş pul vəsaitinin məbləğini özündə göstərir. Yəni balans hesabatı dövrünün əvvəlində göstərilmiş pul vəsaitləri ilə dövrün axırına olan pul vəsaitləri arasındakı dəyişmələrin nələr olduğunu maliyyə vəsaitlərinin hərəkəti barədə hesabat göstərmiş olur.

Bu günə kimi dövlət maliyyə nəzarəti ilə əlaqədar bəzi problemlər var. Ən aktiv məsələ dövlət maliyyə nəzarətində qanunvericiliklə tənzimlənmədir. Buradakı başlıca məqam odur ki, ölkə öz büdcəsi ilə məşğul olanlardan lap böyük vəsaitlərdən istifadə edərək idarə edir. Ona görə, onun bütün məbləğlərinin hədəf ilə effektiv istifadəsini təmin etmək, bunun necə həyata keçirildiyinə nəzarət etmək üçün hüquqi əsas ilə müvafiq mexanizm olmalıdır. Ölkə maliyyə nəzarəti üzrə hüquqi çərçivənin formalaşdırılması zamanı və onun müəyyən olunması zamanı çatışmazlıq müşahidə orqanlarının söyləri, adətən , onların idarəsinin maraqlarına nəzarət məqsədi daşıyır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat.

Azərbaycan-dilində.

1. “Mühasibat uçotu haqqında” Azərbaycan Respublikasının 29 iyun 2004-cü il tarixli Qanunu, Bakı, 2004-cü il.
2. Abbasov Q. “Sıfırdan başlayan mühasibat (malıyyə) uçotu” – Bakı, - “Təknur”-2013. 552 s.
3. Abbasov Q.Ə. Mühasibat uçotunun nəzəriyyəsi, Bakı, 2009-cu il
4. İsayev V.İ., Abbasov Q.Ə., Hacıyeva M.C. Mühasibat uçotunun nəzəriyyəsi, Bakı: Azərnəşr, 1998-ci il, 185 s
5. Kommersiya Təşkilatları üçün Milli Mühasibat Uçotu Standartlarının konseptual əsasları, Bakı, 2007-ci il.
6. Kommersiya Təşkilatları üçün Milli Mühasibat Uçotu Standartları, Bakı, 2009-cu il.
7. “Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartlarına və Kommersiya Təşkilatları üçün Milli Mühasibat Uçotu Standartlarına əsasən mühasibat uçotunun aparılması Qaydaları”
8. Sadıqov Ə.A., Çəfərova Ş.Ə., Sadıqov Ç.Ə. Mühasibat uçotu. Bakı, 2012-ci il
9. Müslümov S.Y., Kazımov R.N. Maliyyənin təşkili. Dərslik. Bakı, 2011.
10. A.H.Əliyeva. Mühasibat uçotu.dərs vəsaiti. Bakı: Elm və təhsil, 2016.
11. E.O.Cəfərov. "Pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabat üzrə" Kommersiya Təşkilatları üçün Milli Mühasibat Uçotu Standartının tətbiqi ilə bağlı bəzi nəzəri aspektlər. //Mühasibat uçotu, audit və iqtisadi təhlil .- 2015.- №9(279).- S.44-58.
12. Rzayev Q.R. Mühasibat uçotu və audit. Bakı-Təhsil-2002.
13. Səbzəliyev S.M. Mühasibat (malıyyə) hesabatı. Dərslik. Bakı, Elm, 2003.
14. Kommersiya təşkilatları üçün “Maliyyə hesabatlarının təqdimatı üzrə 1№-li MMUS”

15. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 18 iyun 2005-ci ildə təsdiq olunmuş “2005-2008-ci illərdə Milli Mühasibat Uçotu Standartlarının tətbiqi üzrə” Proqram.
16. Səbzəliyev S.M. Mühasibat (maliyyə) hesabatı, Bakı: “XKB və poliqrafiya”, 2003-cü il, 170 s.
17. S. Səbzəliyev, Q. Abbasov, Xidməti sahələrində mühasibat uçotu. Bakı-2015.
18. S. Səbzəliyev, Xarici ölkələrdə mühasibat uçotu. Bakı-2014.
19. Cəfərli H.A. İqtisadi təhlil. Bakı, 2009.
20. Rzayev Q.R. Beynəlxalq mühasibat uçotu standartları və maliyyə hesabatı, Bakı: “Adiloğlu” nəşriyyatı, 2004-cü il, 176 s.
21. Fətullayev R. Beynəlxalq mühasibatlığa giriş (İFRS əsasında), Bakı, 2015-ci il.
22. S.Y. Müslümov, R.N. Kazımov “Maliyyə təhlili”, ADİU, Bakı-2011

Rus-dilində.

23. Бабаев Ю.А., Петров А.М. Международные стандарты финансовой отчетности (МСФО), М.: Вузовский учебник: ИНФРА-М, 2012-ый год.
24. Бухгалтерский учет (учебник), под редакцией Ю.А.Бабаева, М.: «Проспект», 2008-ой год.
25. Л. И. Воронина. Бухгалтерский учет. учебник : для студентов высших учебных заведений, обуч. по напр. подготовки 080100.62 "Экономика" (квалификация (степень) "бакалавр"). Москва: Альфа-М, ИНФРА-М, 2016.
26. Лещинская Н.В. Бухгалтерская (финансовая) отчетность, издательство «Перспектива», 2003-ий год, 108 с.
27. Палий В.Ф. Международные стандарты учета и финансовой отчетности (учебник), М.: «Инфра-М», 2007-ой год.

- 28.Пучкова С.И. Бухгалтерская (финансовая) отчетность. Организации и консолидированные группы, издательство «ФБК-Пресс», 2004-ый год, 342 с.
- 29.Финансовый учет (учебник), под редакцией В.Т.Гетмана, М.: «Финансы и статистика», 2007-ой год
- 30.В.Ф.Палий. Современный бухгалтерский учет. Москва-2003.
- 31.Т.В.Морозова. Международные Стандарты Финансовой Отчетности. Москва-2012.
- 32.В.Я.Кожин. Современный бухгалтерский учет. Москва-2007.
- 33.Международные Стандарты Финансовой Отчетности (под. ред., проф. Н.Г.Сапожниковой) Москва – 2012;

İngilis dilində

- 34.D.Leiwy, “Principles of accounting”, University of London / International Programmes, AC1025, 2015.